

روندپژوهی مهاجرت داخلی در ایران طی سی سال اخیر (۱۳۶۵-۱۳۹۵)

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۹۰۰۳

کد موضوعی: ۲۱۰

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: روند پژوهی مهاجرت داخلی در ایران طی سی سال اخیر (۱۳۹۵-۱۳۶۵)

نام دفتر: مطالعات اجتماعی

تهیه و تدوین: مصیب محبی میمندی

همکاران: محمد ساسانی پور، سعیده شهبازین

مدیر مطالعه: فرشاد کرمی

ناظر علمی: مهدی مختاری پیام

اظهارکننده: مصطفی جهانبخش (دفتر مطالعات سیاسی)

ویراستار ادبی: سیده مرضیه موسوی راد

واژه‌های کلیدی:

۱. مهاجرت
۲. تعادل جمعیتی
۳. روند پژوهی
۴. سیاستگذاری اجتماعی
۵. توسعه متوازن

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۳/۲۸

فهرست مطالب

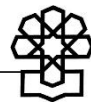
چکیده.....	۱
خلاصه مدیریتی.....	۱
مقدمه	۳
۱. روند پژوهی الگوهای مهاجرت داخلی درون استانی، بین‌استانی، شهری و روستایی.....	۴
۱-۱. مهاجرت‌های داخلی برحسب تقسیمات کشوری.....	۵
۱-۲. مهاجرت‌های داخلی برحسب مناطق شهری و روستایی.....	۹
۲. برآورد شاخص‌های مهاجرتی بین‌استانی و روند تحولات آنها طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۹۵.....	۱۴
۳. روند تحولات ساختار سنی- جنسی مهاجران داخلی طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۹۵.....	۲۳
۱-۳. ساختار سنی- جنسی مهاجران داخلی طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵.....	۲۳
۲-۳. ساختار سنی- جنسی مهاجران داخلی طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵.....	۲۵
۳-۳. ساختار سنی- جنسی مهاجران داخلی دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۰.....	۲۶
۳-۴. ساختار سنی- جنسی مهاجران داخلی طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵.....	۲۷
۴. مهاجرت طول عمر و مقایسه آن در سرشماری‌های سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۹۰.....	۲۸
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....	۳۳
راهکارهای سیاستی پیشنهادی.....	۳۴
منابع و مأخذ.....	۳۵

فهرست جداول

۱. مهاجران وارد شده طی ادوار سرشماری برحسب محل اقامت قبلی (درون استانی، بین‌استانی و خارج از کشور) طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵.....	۶
۲. تعداد و درصد مهاجران داخلی برحسب نوع مهاجرت طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵.....	۱۰
۳. برآورد شاخص‌ها در رابطه با مهاجرت برای استان‌های کشور در مقطع زمانی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵.....	۱۵
۴. برآورد شاخص‌ها در رابطه با مهاجرت برای استان‌های کشور در مقطع زمانی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰.....	۱۷
۵. برآورد شاخص‌ها در رابطه با مهاجرت برای استان‌های کشور در مقطع زمانی ۱۳۹۰-۱۳۹۵.....	۲۰
۶. مقایسه مهاجران طول عمر سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۹۰ برحسب محل سکونت.....	۲۹
۷. مقایسه مهاجران طول عمر سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۹۰ برحسب محل تولد و محل سکونت.....	۳۱

فهرست اشکال و نمودارها

- شکل ۱. روند تغییرات الگوهای مهاجران داخلی کل کشور برحسب محل اقامت قبلی (۱۳۹۵-۱۳۶۵)..... ۷
- شکل ۲. روند تغییرات الگوهای مهاجران درون استانی برحسب محل اقامت فعلی (شهری و روستایی) در طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۶۵..... ۸
- شکل ۳. روند تغییرات الگوهای مهاجران بین‌استانی برحسب محل اقامت فعلی (شهری و روستایی) در طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۶۵..... ۹
- شکل ۴. روند تغییرات الگوهای مهاجرت داخلی در کشور بر حسب شهری/روستایی (۱۳۹۵-۱۳۶۵)..... ۱۱
- شکل ۵. روند تغییرات در سهم درصدی مهاجران داخلی کل کشور برحسب محل اقامت فعلی (شهری و روستایی) در طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۶۵..... ۱۲
- شکل ۶. روند تغییرات الگوهای مهاجرت شهری بر حسب تقسیمات کشوری طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۶۵..... ۱۳
- شکل ۷. روند تغییرات الگوهای مهاجرت روستایی بر حسب تقسیمات کشوری طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۶۵..... ۱۳
- شکل ۸. برآورد شاخص میزان خالص مهاجرت (سالیانه) در استان‌های کشور و رتبه‌بندی استان‌ها براساس آن طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵..... ۱۶
- شکل ۹. برآورد شاخص میزان خالص مهاجرت (سالیانه) در استان‌های کشور و رتبه‌بندی استان‌ها براساس آن طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۵..... ۱۹
- شکل ۱۰. برآورد شاخص میزان خالص مهاجرت (سالیانه) در استان‌های کشور و رتبه‌بندی استان‌ها براساس آن طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰..... ۲۲
- شکل ۱۱. هرم سنی-جنسی مهاجران داخلی در سال ۱۳۷۵..... ۲۴
- شکل ۱۲. هرم سنی-جنسی مهاجران داخلی در سال ۱۳۸۵..... ۲۵
- شکل ۱۳. هرم سنی-جنسی مهاجران داخلی در سال ۱۳۹۰..... ۲۶
- شکل ۱۴. هرم سنی-جنسی مهاجران داخلی در سال ۱۳۹۵..... ۲۷
- شکل ۱۵. سهم درصدی مهاجران طول عمر، برحسب محل سکونت در سال ۱۳۹۰..... ۳۰
- شکل ۱۶. سهم درصدی مهاجران طول عمر، برحسب محل سکونت در سال ۱۳۶۵..... ۳۰
- شکل ۱۷. سهم درصدی مهاجران طول عمر برحسب محل تولد و محل سکونت در سال ۱۳۹۰..... ۳۱
- شکل ۱۸. سهم درصدی مهاجران طول عمر برحسب محل تولد و محل سکونت در سال ۱۳۶۵..... ۳۲

روند پژوهی مهاجرت داخلی در ایران طی سی سال اخیر (۱۳۶۵-۱۳۹۵)

چکیده

طی نیم قرن گذشته با کاهش میزان مرگ و میر و افزایش امید به زندگی از یکسو و رسیدن میزان باروری کل به زیر سطح جانشینی، مهاجرت های داخلی به عنوان یکی از تعیین کننده های مهم تغییرات جمعیتی در تقسیم بندی های استانی و شهرستانی شناخته می شود. پژوهش حاضر بر این است تا با استفاده از تحلیل ثانویه داده های مهاجرت داخلی و شناسایی روند تغییرات آن، برنامه ریزان کشوری را برای سیاست های منطقه ای در این خصوص، یاری دهد. یافته های تحقیق نشان داد طی ۳ دهه اخیر، سالیانه به طور متوسط حدود یک میلیون نفر در داخل مرزهای کشور جابه جا شده اند. مهاجرت عمدتاً از مناطق کمتر توسعه یافته به مناطق توسعه یافته اتفاق افتاده است. در دهه های گذشته، بر نسبت مهاجرت های شهر به شهر اضافه شده و از نسبت مهاجرت های روستا به روستا کاسته شده است. مهاجرت روستا به شهر نیز با کاهش مداوم روبرو بوده است. مهاجرت ها در دامنه سنی ۲۰ تا ۳۴ سالگی اتفاق افتاده و نسبت جنسی مهاجران بیشتر از نسبت مشابه در جمعیت کل بوده است. با کاسته شدن از نسبت مهاجرت های درون استانی و در مقابل افزایش مهاجرت بین استانی، از نقش فاصله در مهاجرت کاسته شده است. از سویی مهاجرت های طول عمر نیز طی سال های ۱۳۶۵-۱۳۹۵ افزایش یافته و نسبت این افزایش در جمعیت های شهری بیشتر از روستایی بوده است. کاهش نابرابری های منطقه ای، اعمال برنامه های مناسب اشتغال زایی در مناطق مهاجر فرست، راهکارهای حمایتی برای تأمین امنیت اقتصادی، اجتماعی و رفاهی افراد آسیب پذیر در مناطق روستایی و شهری از راهکارهای سیاستی پیشنهادی می باشند.

خلاصه مدیریتی

با توجه به روند تقریباً ثابت موالید و مرگ و میر، مهاجرت های بین استانی یکی از تعیین کننده ترین متغیرهای تأثیرگذار بر تغییرات جمعیتی در استان های کشور است. افزایش شدت مهاجرت ها با هر نوع و انگیزه ای که باشد با توجه به مقیاس بسیار بزرگ آنها، مدیریت مهاجرت را به مسئله ای جدی فراروی دولت ها بدل کرده است؛ از این رو مهاجرت داخلی هم می تواند فرصت باشد و هم چالش؛ که در این زمینه، بستر سیاستی و مدیریت مهاجرت نقش بسیار مهم و کلیدی ایفا می کند. بر این اساس در گزارش حاضر به روند پژوهی مهاجرت های بین استانی در کشور طی سال های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ پرداخته شده است تا تصویری دقیق از تغییرات مهاجرت در بین استان های کشور برای سیاست گذاری در زمینه تعادل جمعیتی به دست آید.

- به طور متوسط سالیانه یک میلیون نفر در داخل کشور در دهه های اخیر مهاجرت کرده اند. با این حال در سال های اخیر از شدت مهاجرت کاسته شده است.

- افزایش مهاجرت‌ها و جابه‌جایی‌های جمعیتی به‌ویژه از مناطق مرزی کشور به سمت مرکز و سکونت آنها در پیرامون شهرهای بزرگ به‌ویژه پایتخت، یکی از مسائل و چالش‌های اجتماعی، جمعیتی و امنیتی حال حاضر کشور است.

- مهاجرت‌های شهری به‌ویژه شهر به شهر شکل غالب مهاجرت در کشور بوده است.
 - در بُعد تقسیمات سیاسی کشور، مهاجرت‌های درون استانی همیشه بالاترین نسبت مهاجرت را داشته‌اند، اما در سال‌های اخیر به‌صورت چشمگیری بر نسبت مهاجران بین‌استانی افزوده شده و این مسئله نشان‌دهنده کاهش اهمیت فاصله در مهاجرت کشور است.

- متعاقب انتقال جمعیتی و تغییرات مهم در ساختار سنی جمعیت، نسبت بالایی از جمعیت کشور در سنین کار و فعالیت اقتصادی هستند، جمعیتی که در جستجوی فرصت‌های تحصیلی و شغلی به شهرها و مناطق دیگر تغییر مکان می‌دهند. از این‌رو مهاجرت بُعد ذاتی این تغییر ساختاری جمعیت‌شناختی است.

- مهاجرت عمدتاً در سنین ۱۵-۳۴ سالگی رخ می‌دهد و با افزایش سن از شدت مهاجرت کاسته می‌شود.
 - با توجه به غلبه گروه‌های سنی جوان در مهاجرت باید توجه داشت که جمعیت گروه‌های سنی ۱۵-۳۴ افراد فعال اقتصادی هستند که به‌صورت بالقوه در آستانه تشکیل خانواده و ازدواج و باروری هستند. لذا مهاجرت این افراد می‌تواند علاوه بر تأثیر مستقیم بر حجم جمعیت هریک از دو منطقه، با تحت تأثیر قرار دادن الگوی سنی و در نتیجه میزان‌های ازدواج و باروری، جمعیت آتی را نیز متأثر سازد.

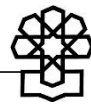
- نسبت جنسی مهاجران بالاتر از جامعه مبدأ و مقصد است و این نشان‌دهنده غالب بودن مهاجران مرد است. با وجود این در سال‌های اخیر بر تعداد و نسبت مهاجران زن نیز اضافه شده است، به‌طوری که در مطالعات بسیاری از عبارت زنانه شدن مهاجرت استفاده می‌شود.

- مهاجرت مردان به‌ویژه مردان جوان ضمن کاهش نیروی کار در مبدأ، تراکمی از نیروی کار در مقصد را ایجاد کرده و می‌کند که حاصل آن چیزی جز افزایش نرخ بیکاری در مقصد، گسترش مشاغل غیررسمی و مسائلی از این دست نیست. از سویی با مهاجرت افراد جوان، روند سالمندی و نیز مزیقه ازدواج برای دختران (با توجه به برتری کمی مردان در مهاجرت) در مبدأ افزایش پیدا می‌کند.

- مهاجرت در همه مناطق کشور به یکسان رخ نداده است. مهاجرت‌های داخلی از سمت مناطق کمتر توسعه‌یافته به سمت توسعه‌یافته در جریان است. استان‌های دارای سطح توسعه بالاتر، مهاجرپذیرتر و بالعکس استان‌های در حال توسعه، تراز مهاجرتی منفی دارند.

- استان‌های کرمانشاه، خوزستان، ایلام همواره دارای نرخ مهاجرت منفی بالایی هستند، در حالی که استان‌های تهران، البرز، اصفهان و یزد غالباً بالاترین تراز مهاجرتی مثبت را داشته‌اند.

توجه به برنامه‌ریزی مبتنی بر آمایش سرزمین و زیست بوم، کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای، اعمال برنامه‌های مناسب اشتغال‌زایی در مناطق مهاجرفرست، راهکارهای حمایتی برای تأمین امنیت اقتصادی، اجتماعی و رفاهی افراد آسیب‌پذیر در مناطق روستایی و شهری از راهکارهای سیاستی پیشنهادی جهت ایجاد تعادل جمعیتی در کشور می‌باشد.

«مهاجرت» در کنار دو عامل باروری و مرگومیر، سه مؤلفه اصلی اثرگذار بر تغییرات جمعیت‌های انسانی و اندازه و حجم آن است (لوکاس و میر، ۱۳۸۴). مهاجرت بنابر ذات و ماهیت خاص خود فرایند پیچیده‌ای است که علاوه بر تغییرات کوتاه‌مدت و تأثیر بر حجم و رشد جمعیت، تغییرات بلندمدت قابل ملاحظه‌ای را نیز در ساخت و توزیع جمعیت هر دو منطقه مبدأ و مقصد ایجاد می‌کند. علاوه بر آن، یکی از مهم‌ترین منابع تأمین نیروی انسانی لازم برای بازارهای کار و توسعه اقتصاد ملی و محلی است. این درحالی است که در مطالعات انجام شده، مهاجرت، کمتر از باروری و مرگومیر مورد توجه قرار گرفته است، اما در سال‌های اخیر با بحث جغرافیای جمعیت و بُعد مکان و پیوستگی مکان و زمان، موضوع مهاجرت دوباره مطرح شده (بل^۱ و همکاران، ۲۰۱۵) و به‌عنوان یکی از تأثیرگذارترین عوامل تغییرات جمعیتی و اجتماعی، در مرکز توجه محققان قرار گرفته است.

در یک قرن گذشته تغییرات مرگومیر و باروری نقش تعیین‌کننده‌ای در تغییرات جمعیت داشته‌اند، اما در سراسر جهان همزمان با پیشرفت و تغییرات اقتصادی-اجتماعی، تغییرات و به‌عبارتی گذار جمعیتی نیز آغاز شد. با بهبود شرایط بهداشتی و کنترل نسبی مرگومیر، نقش باروری بر رشد جمعیت تقویت شد، اما در ادامه تغییر و تحولات بهداشتی و پزشکی با رسیدن میزان باروری کل نیز به سطح جانشینی، از میزان تأثیرگذاری این عامل نیز کاسته شد. این روند در همه مناطق و جوامع با تقدم و تأخیرهایی صورت گرفت. با کامل شدن گذار اول جمعیتی و کاهش و نیز همگرایی روندهای تولد و مرگومیر بین مناطق و کشورهای مختلف جهان، «مهاجرت و جابه‌جایی جمعیت» نقش جدی‌تری در تحولات اجتماعی ایفا کرد. در این دوران همزمان با افزایش ورود تکنولوژی پزشکی و بهداشتی، تحولات دیگری نیز در سایر بخش‌های جوامع به وقوع پیوست. افزایش ارتباطات و وسایل حمل‌ونقل موجب سرعت در انتقال داده و اطلاعات و در نتیجه جابه‌جایی‌های بیشتر افراد شد. در نتیجه این شرایط روند سریع و رو به رشدی از مهاجرت آغاز شد. به‌طوری که هم‌اکنون به‌جای تغییرات باروری و مرگومیر، این مهاجرت است که عامل اول تغییرات جمعیتی شده و نقش فزاینده‌ای در این مسیر داشته و منبع مهم تغییر الگوهای سکونتی در میان و بین کشورها به‌شمار می‌رود (بل و همکاران، ۲۰۱۵)، در چنین شرایط جمعیتی می‌توان عنوان کرد که مهاجرت‌های داخلی از تعیین‌کننده‌های مهم میزان رشد جمعیت در مقیاس تقسیم‌بندی‌های استانی و واحدهای کوچک‌تر از آن هستند (محمودیان و قاسمی اردهایی، ۱۳۹۲).

کشور ایران مانند دیگر جوامع درحال توسعه از این روند مهاجرتی دور نبوده است. طی ۵۰ سال اخیر تغییرات زیادی در اندازه، حجم و شکل مهاجرت‌های داخلی در کشور رخ داده است. این تغییرات به‌صورت مستقیمی تحت تأثیر شرایط اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، جمعیتی و نوسازی حاکم بر کشور صورت گرفته است، اما تأثیرات نامطلوبی بر الگوهای توزیع و سکونتی کشور داشته است و تعادل جمعیتی کشور را به نحو قابل‌توجهی دگرگون کرده است. عدم تناسب جمعیت شهرهای بزرگ با امکانات زیرساختی، وجود بیماری ماکروسفالی^۲ شهری، تمرکز جمعیت کشور در مناطق خاصی از کشور، رکود توسعه‌ای برخی از استان‌های کشور به‌دلیل از دست دادن نیروی کار جوان به‌دلیل مهاجرت،

1. Bell.

2. Macrocephaly.

سالخوردگی جمعیت روستایی و ... بخشی از پیامدهای نامطلوب توزیع نامتوازن جمعیت در کشور است که مسائل اجتماعی گوناگونی را در پی داشته است. با توجه به تأثیرات جمعیتی مهاجرت در مبدأ و مقصد، باید در برنامه‌ریزی و سیاستگذاری‌ها مورد توجه قرار گیرد. برنامه‌ریزان عمومی و سیاستگذاران، که وظیفه آنها ارائه خدمات عمومی است، این واقعیت را که در حال حاضر مهاجرت، تعیین‌کننده عمده تغییرات حجم جمعیت است، را می‌دانند، اما در سیاست‌های خود توجه کمی به جذب و یا از دست دادن جمعیت مناطق در جریان مهاجرت‌ها، دارند. در بخش‌های خصوصی نیز جهت درک میزان و نیز تغییر در تقاضا برای محصولات و خدمات مورد نیاز، به چنین اطلاعاتی نیاز است که معمولاً مورد غفلت قرار می‌گیرد (کولکarni و پل، ۱۹۹۴). بر این اساس در گزارش حاضر به روند پژوهی مهاجرت‌های بین‌استانی در کشور طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ پرداخته شده است تا تصویری دقیق از تغییرات مهاجرت در بین استان‌های کشور برای سیاستگذاری در زمینه تعادل جمعیتی به دست آید.

۱. روند پژوهی الگوهای مهاجرت داخلی درون استانی، بین‌استانی، شهری و روستایی

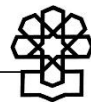
روند و الگوی مهاجرت داخلی، تغییرات مهمی را در جمعیت مناطق داخلی کشور موجب شده است. در گذر زمان، ویژگی‌های اجتماعی-اقتصادی مناطق داخلی هر کشوری در نتیجه مهاجرت‌های داخلی تغییر می‌کند، زیرا جریان مهاجرت تنها یک جریان نظام‌مند از جابه‌جایی افراد بین دو منطقه نیست، بلکه جابه‌جایی افراد بین دو منطقه با ویژگی‌های اجتماعی-اقتصادی متفاوت است. شهرها و مناطقی که بیشتر در معرض مهاجرت هستند، بیش از دیگر مناطق این تغییرات را تجربه می‌کنند. تأثیر مهاجرت روی خدمات و امکانات اجتماعی مناطق، نرخ جرم و انحراف، جدایی و یا تطابق اجتماعی، محیط فیزیکی و توسعه اقتصادی محلی و امکانات بهداشتی و پزشکی از جمله این تغییرات است که در مطالعات مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. بنابراین شناخت دقیقی از الگو و مسیرهای مهاجرت داخلی در جهت برنامه‌ریزی برای اختصاص منابع به مناطق مختلف، ضروری به نظر می‌رسد. فهم و درک مهاجرت داخلی در مقیاس‌های کوچک و ملی امروزه بیش از هر زمانی دیگر مهم به نظر می‌رسد، از سوی دیگر الگوهای مهاجرتی هر کشوری در بلندمدت می‌تواند تغییر الگوهای سکونتی را به دنبال داشته باشد؛ افزایش شهرنشینی و تغییر الگوی غالب سکونتی از روستا به شهر طی ۵۰ سال اخیر از مهم‌ترین تغییراتی بوده است که مهاجرت ایجاد کرده است (شهبازین و همکاران، ۱۳۹۶). افزایش تعداد کلان‌شهرها و همچنین افزایش بار جمعیتی آنها که نشانگر تمایل نسبت بیشتری از افراد برای اقامت در شهرهای بزرگ است، نیز از جمله تغییرات سکونتی است که به دنبال مهاجرت‌های گسترده داخلی در بسیاری از جوامع رخ داده است.

به صورت کلی مهاجرت بر دو نوع مهاجرت‌های داخلی و خارجی یا بین‌المللی قابل بررسی است، اما در مهاجرت‌های داخلی می‌توان دو مسیر یا الگوی جابه‌جایی را به تصویر کشید. مهاجرت براساس تقسیمات سیاسی-اداری کشوری که به صورت مهاجرت‌های درون یا برون‌استانی^۲ شناخته می‌شود. در این مهاجرت، جابه‌جایی افراد بین یا درون مرزهای

1. Kulkarni & Pol.

2. Inter/Intra-province migration.

دو استان مختلف مبنای تعریف قرار می‌گیرد. الگوی دوم مهاجرت داخلی، مهاجرت برحسب الگوی اقامتی جمعیتی یعنی شهری و روستایی است که در قالب چهار الگوی مهاجرتی شناخته می‌شود.

۱-۱. مهاجرت‌های داخلی برحسب تقسیمات کشوری

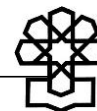
تفاوت در موقعیت و در واقع جاذبه و دافعه‌های منطقه‌ای تأثیرات زیادی بر جریان مبادله جمعیتی بین مناطق مختلف کشور دارد. براساس نظریه دافعه-جاذبه، مناطقی که دارای بیشترین جاذبه باشند معمولاً جمعیت بیشتری را در قالب مهاجرت جذب می‌کنند و در مقابل مناطق دارای پایین‌ترین جاذبه و در مقابل سطح بالاتری از دافعه، سطحی از جمعیت را به دلیل مهاجرت از دست می‌دهند. در ایران نیز به دلیل تفاوت مناطق در این بهره‌مندی‌ها، جریان‌های مهاجرتی مختلفی شکل گرفته است. شایان ذکر است که جریان‌های مهاجرتی کشور در طی زمان نوسانات زیادی را داشته‌اند و همواره روند یکسانی را طی نکرده‌اند.

براساس آنچه در جدول زیر ارائه شده است نوسانات زیادی در هریک از الگوهای مهاجرتی در کشور طی ۳۰ سال اخیر وجود دارد. در زمینه مهاجرت‌های استانی، داده‌ها نشان می‌دهد که روند نسبتاً ثابتی از مهاجرت در کشور وجود دارد. بر این اساس نسبت مهاجرت‌های بین‌استانی با نرخ رشد متفاوتی، طی ۳۰ سال اخیر افزایش پیدا کرده است و در مقابل از سهم مهاجرت‌های درون استانی کاسته شده است. در حالی که در سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ بیش از نیمی از مهاجرت‌ها (۶۳ درصد) درون استان‌ها صورت گرفته است، این نسبت در سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰ به حدود ۴۹ درصد کاهش یافته است که با توجه به ثبات نسبی سهم مهاجران خارجی در کشور، در واقع الگوی مهاجرتی برون استانی است که روند افزایشی به خود گرفته است. به طوری که از نسبتی حدود ۳۳ درصد طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ به تقریب نیمی از مهاجرت‌های سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰ یعنی حدود ۴۸ درصد افزایش یافته است. در واقع در هر دوره سهم مهاجرت‌های بین‌استانی افزایشی است و تنها طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ است که اندکی کاهش در این الگوی مهاجرتی قابل رؤیت است. نکته قابل تأمل در داده‌های مهاجرت این دوره نسبت مهاجرانی است که اطلاعات مکانی خود را ذکر نکرده‌اند. در حالی که در هر دوره کمتر از ۱ درصد از مهاجران به‌عنوان اظهار نشده ثبت شده‌اند، این نسبت طی سال‌های مذکور به بیش از ۶ درصد رسیده است. این نسبت از کل مهاجران می‌تواند سهم درصدی سایر الگوهای مهاجرتی را تحت تأثیر قرار دهد.

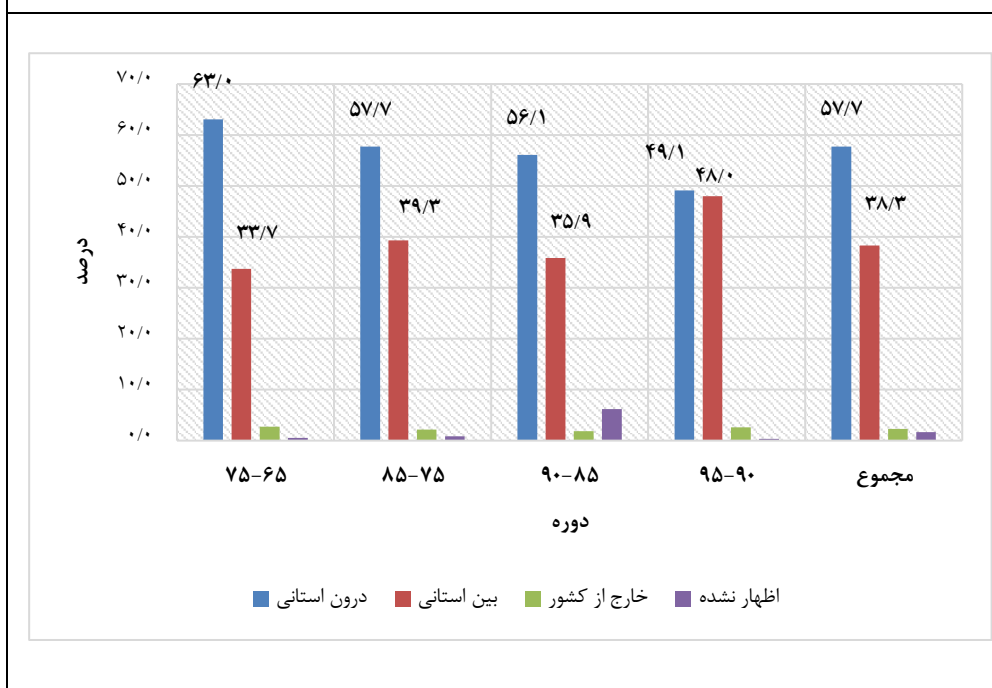
براساس آنچه در جدول قابل مشاهده است بیشترین نسبت مهاجرت‌های درون استانی به سهمی برابر با ۶۳ درصد مربوط سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ است و کمترین آن با ۴۹/۱ درصد برای سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰ ثبت شده است، اما بیشترین و کمترین نسبت مهاجرت‌های بین استان کاملاً عکس بوده و به ترتیب با نسبت‌های ۴۸ و ۳۳/۷ درصد برای سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰ و ۱۳۶۵-۱۳۷۵ به دست آمده است. در هر دوره بیش از ۹۷ درصد از مهاجرت‌ها به صورت بین‌درون استانی است و سهم مهاجرت‌های خارجی در هر دوره کمتر از ۳ درصد بوده است.

جدول ۱. مهاجران وارد شده طی ادوار سرشماری برحسب محل اقامت قبلی (درون استانی، بین‌استانی و خارج از کشور) طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵

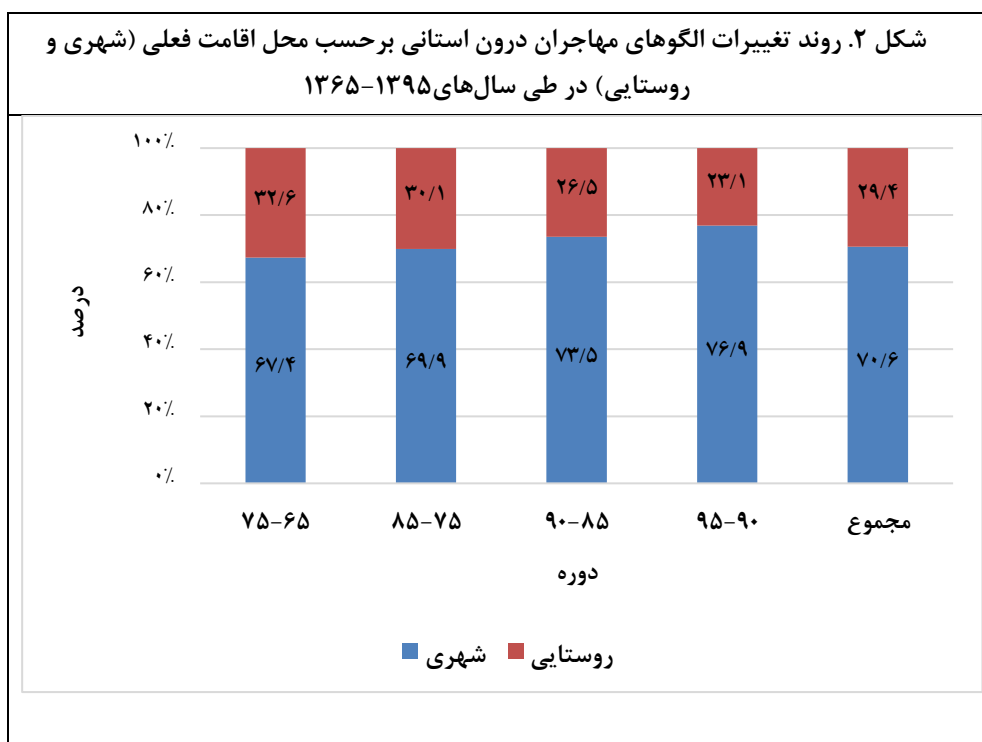
مبدأ (محل اقامت قبلی)											
جمع		اظهار نشده		خارج از کشور		بین‌استانی		درون استانی		مقصد	دوره
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۱۰۰	۳۵۶۴۷۳۵	۰/۴	۱۳۲۰۹	۲/۶	۹۴۴۱۵	۵۱/۴	۱۸۳۳۲۷۵	۴۵/۶	۱۶۲۳۸۲۶	شهری	۱۳۹۰-۱۳۹۵
۱۰۰	۷۳۶۲۵۳	۰/۴	۲۹۲۷	۲/۲	۱۶۴۱۴	۳۱/۲	۲۲۹۶۷۹	۶۶/۲	۴۸۷۲۳۳	روستایی	
۱۰۰	۴۳۰۰۹۸۸	۰/۴	۱۶۱۳۶	۲/۶	۱۱۰۸۲۹	۴۸/۰	۲۰۶۲۹۵۴	۴۹/۱	۲۱۱۱۰۶۹	کل	
۱۰۰	۴۳۰۲۰۸۶	۶/۲	۲۶۵۹۸۳	۱/۸	۷۸۷۸۹	۳۸/۹	۱۶۷۵۱۰۲	۵۳/۰	۲۲۸۲۲۱۲	شهری	۱۳۸۵-۱۳۹۰
۱۰۰	۱۲۳۲۵۸۰	۶/۲	۷۶۸۱۰	۱/۹	۲۳۷۳۰	۲۵/۲	۳۱۰۸۲۵	۶۶/۶	۸۲۱۲۱۵	روستایی	
۱۰۰	۵۵۳۴۶۶۶	۶/۲	۳۴۲۷۹۳	۱/۹	۱۰۲۵۱۹	۳۵/۹	۱۹۸۵۹۲۷	۵۶/۱	۳۱۰۳۴۲۷	کل	
۱۰۰	۸۹۹۹۷۰۹	۱/۰	۸۵۸۳۲	۲/۲	۱۹۸۱۵۹	۴۲/۴	۳۸۱۶۸۳۲	۵۴/۴	۴۸۹۸۸۸۷	شهری	۱۳۷۵-۱۳۸۵
۱۰۰	۳۱۴۸۴۳۹	۰/۶	۱۸۰۴۹	۲/۰	۶۲۳۳۶	۳۰/۴	۹۵۷۲۰۹	۶۷/۰	۲۱۱۰۸۴۶	روستایی	
۱۰۰	۱۲۱۴۸۱۴۸	۰/۹	۱۰۳۸۸۱	۲/۱	۲۶۰۴۹۵	۳۹/۳	۴۷۷۴۰۴۱	۵۷/۷	۷۰۰۹۷۳۱	کل	
۱۰۰	۶۱۲۲۶۷۵	۰/۵	۳۲۸۸۵	۲/۲	۱۳۷۷۱۴	۳۶/۸	۲۲۵۰۱۷۸	۶۰/۵	۳۷۰۱۸۹۸	شهری	۱۳۶۵-۱۳۷۵
۱۰۰	۲۵۹۶۰۹۵	۰/۵	۱۱۶۸۹	۳/۹	۱۰۰۶۱۷	۲۶/۶	۶۸۹۷۴۳	۶۹/۱	۱۷۹۴۰۴۶	روستایی	
۱۰۰	۸۷۱۸۷۷۰	۰/۵	۴۴۵۷۴	۲/۷	۲۳۸۳۳۱	۳۳/۷	۲۹۳۹۹۲۱	۶۳/۰	۵۴۹۵۹۴۴	کل	
۱۰۰	۲۲۹۸۹۲۰۵	۱/۷	۳۹۷۹۰۹	۲/۲	۵۰۹۰۷۷	۴۱/۷	۹۵۷۵۳۸۷	۵۴/۴	۱۲۵۰۶۸۳۳	شهری	مجموع
۱۰۰	۷۷۱۳۳۶۷	۱/۴	۱۰۹۴۷۵	۲/۶	۲۰۳۰۹۷	۲۸/۴	۲۱۸۷۴۵۶	۶۷/۶	۵۲۱۳۳۴۰	روستایی	
۱۰۰	۳۰۷۰۲۵۷۲	۱/۷	۵۰۷۳۸۴	۲/۳	۷۱۲۱۷۴	۳۸/۳	۱۱۷۶۲۸۴۳	۵۷/۷	۱۷۷۲۰۱۷۱	کل	

شکل ۱. روند تغییرات الگوهای مهاجران داخلی کل کشور بر حسب محل اقامت قبلی (درون استانی، بین استانی و خارج از کشور) در طی سال های ۱۳۶۵-۱۳۹۵

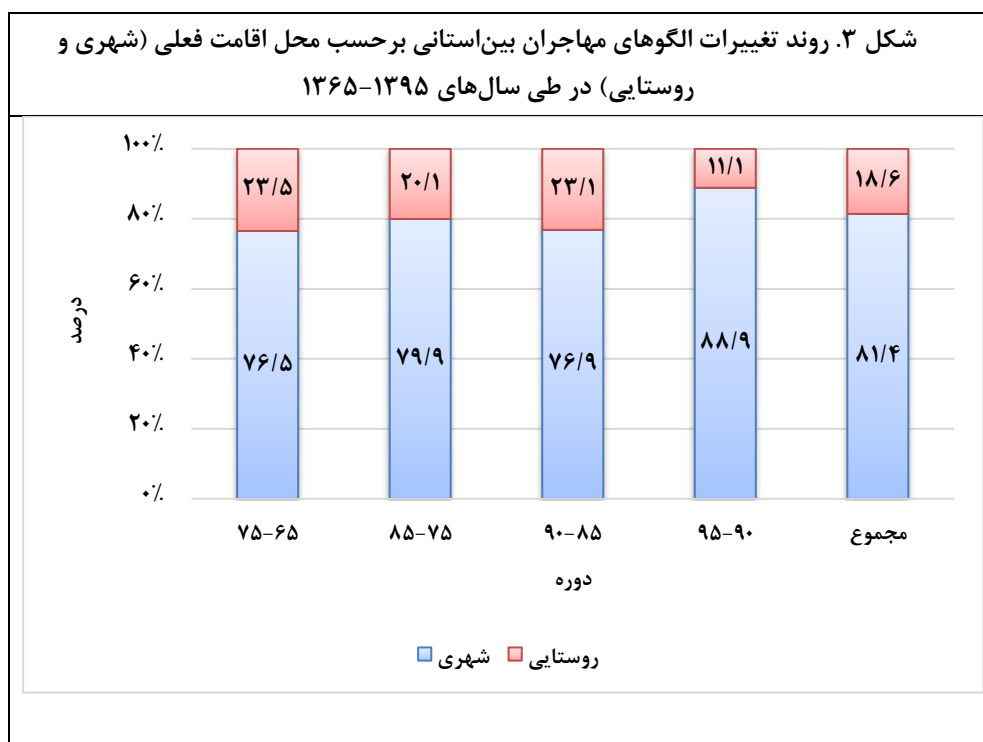
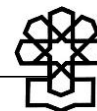

بررسی مهاجرت های درون/برون استانی بر حسب محل سکونت فعلی (شهری/روستایی) نیز نتایج درخور توجهی را به دست داده است. براساس آنچه در نمودارهای زیر نمایش داده شده، هم در مهاجرت های بین استانی و هم درون استانی غالب الگوی جابه جایی جمعیتی مربوط به مناطق شهری است، به طوری که در هر دو نوع الگوی جابه جایی درون/برون استانی بیش از دوسوم مهاجرت ها به مقصد شهرها بوده است، اما آنچه باعث تفاوت بین مهاجرت های برون/استانی شده است روند تغییر مهاجرت های شهری و روستایی است. براساس آنچه در نمودار زیر نمایش داده شده، طی ۳۰ سال اخیر، بیش از ۷۰ درصد از مهاجرت های درون استانی به مقصد شهرها بوده است؛ بررسی روند آن نیز سیر صعودی ۱۰ درصدی این شاخص را از ۶۷ درصد در سال ۱۳۶۵ به حدود ۷۷ درصد در سال ۱۳۹۵ نشان می دهد.

همان‌طور که در نمودار زیر مشاهده می‌شود روند محل اقامت فعلی مهاجران (شهری/روستایی) در مهاجرت بین‌استانی در سال‌های اخیر با نوسانات زیادی همراه بوده است. به‌صورت کلی مهاجرت بین‌استانی به مقصد شهر، در مقایسه با مهاجرت بین‌استانی به مقصد روستا، روند سینوسی مایل به افزایشی داشته است، به‌طوری که بعد از افزایش طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ و رسیدن به ۷۹ درصد، طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ کاهش پیدا کرده و مجدداً به سطح دوره ۱۳۶۵-۱۳۷۵ رسیده است، اما در آخرین دوره سرشماری با جهشی ۱۲ درصدی، مجدداً افزایش یافته و بالاتر از همه دوره‌های دیگر به ۸۸/۹ درصد رسیده است. همچنین در مقایسه این نمودار با نمودار قبلی مشخص می‌شود که به‌طور کلی، مهاجرت به مقصد شهری، در مهاجرت بین‌استانی حدود ۱۰ درصد بیشتر از نسبت متناظر با آن در مهاجرت درون استانی است.

تغییر سبک زندگی و تمایل به زندگی شهری از یکسو و نیز افزایش جمعیت شهرنشین کشور ازسوی دیگر از مهم‌ترین عواملی است که موجب افزایش مهاجرت به نقاط شهری در کشور شده، به‌صورتی که چه در مهاجرت‌های درون استانی و چه برون‌استانی به الگوی غالب تبدیل شده است. براساس تحلیل داده‌های پیمایش «وضعیت اجتماعی - فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران» که توسط دانشگاه تهران و وزارت کشور که در شهرهای مراکز شهرستان‌های کشور در سال ۱۳۹۵-۱۳۹۴ صورت گرفت، حدود ۳۵ درصد از جمعیت شهری مورد بررسی در این مطالعه گرایش به مهاجرت از شهر محل زندگی خود به شهر دیگری را داشتند که می‌تواند نشانگر تداوم مهاجرت‌های بین‌شهری برای سال‌های آینده باشد (صادقی و همکاران، ۱۴۰۰).

۱-۲. مهاجرت‌های داخلی برحسب مناطق شهری و روستایی

همان‌طور که ذکر شد یکی دیگر از الگوهای مهاجرتی داخلی در کشور، مهاجرت برحسب الگوی سکونتی شهری-روستایی است. فارغ از محدوده سیاسی-اداری کشور، مهاجرت می‌تواند به یکی از ۴ شکل شهر-شهر، روستا-شهر، روستا-روستا و شهر-روستا صورت گیرد. نظر به تأثیر مهاجرت بر حجم جمعیت مقصد و مبدأ، بررسی نوع الگوی سکونت آنها گویای واقعیات جمعیتی و اجتماعی بسیاری است. کما اینکه در دهه‌های اخیر با افزایش مهاجرت‌های شهری، حجم شهرنشینی در کشور به‌شدت افزایش یافته است و در مقابل بسیاری از روستاها خالی از سکنه شده‌اند. این روند علاوه بر ایجاد مسائل و مشکلات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مانند آلودگی هوا، افزایش تراکم جمعیت، افزایش بیکاری و مشاغل کاذب و ... در شهرها، مشکلاتی را در روستاها نیز ایجاد کرده است. افزایش میانگین سنی جمعیت، از دست دادن نیروی کار، افزایش نسبت سالمندی و مواردی از این دست، از جمله پیامدهای مهاجرت از روستاها است. لذا توجه به این الگوی مهاجرتی نیز باید در مطالعات اجتماعی و جمعیتی گنجانده شود.

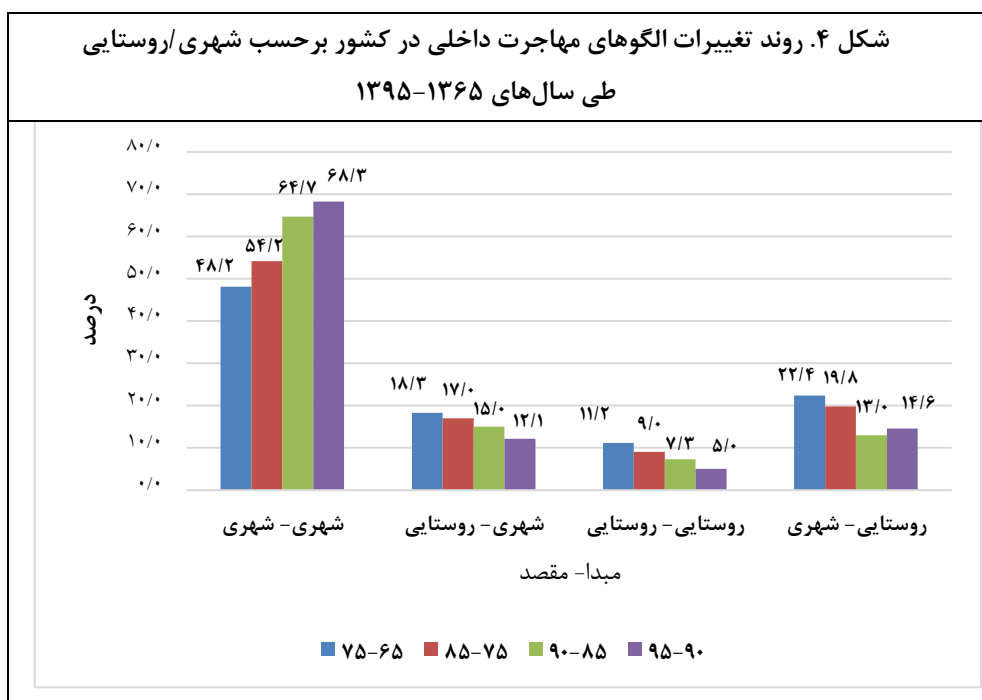
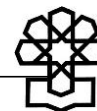
همان‌طور که در جدول زیر نمایان است در هر دوره همواره بالاترین نسبت مهاجرت مربوط به مهاجرت‌های شهر به شهر است که بیش از ۵۰ درصد از کل جابه‌جایی‌ها را تشکیل می‌دهد. در مقابل مهاجرت‌های روستا به روستا قرار دارند که در عین حال که کمترین سهم جمعیتی را در هر دوره داشته است روند آن نیز از سال ۱۳۶۵ تا سال ۱۳۹۵ کاهشی بوده است؛ به‌طوری که طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰ تنها ۵ درصد از کل مهاجرت‌ها را به‌خود اختصاص داده است. بعد از این نوع مهاجرت، مهاجرت شهر به روستا قرار دارد که ضمن دارا بودن پایین‌ترین سهم، روند آن نیز کاملاً کاهشی بوده و از ۱۸/۳ درصد طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ به ۱۲ درصد طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰ رسیده است، اما مهاجرت‌های روستا به شهر الگوی نسبتاً متفاوتی را نشان می‌دهد. درحالی که بعد از مهاجرت شهر به شهر،

این الگوی مهاجرت بیشترین سهم را داراست، اما روند آن طی سال‌های مورد مطالعه سینوسی رو به کاهش بوده است. بعد از کاهش حدود ۹ درصدی از سهم این مهاجرت طی دوره‌های ۱۳۷۵-۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰-۱۳۸۵، نسبت آن طی سال‌های آخر به حدود ۱۴/۶ افزایش داشته، هرچند بسیار پایین‌تر از دو دوره قبل است.

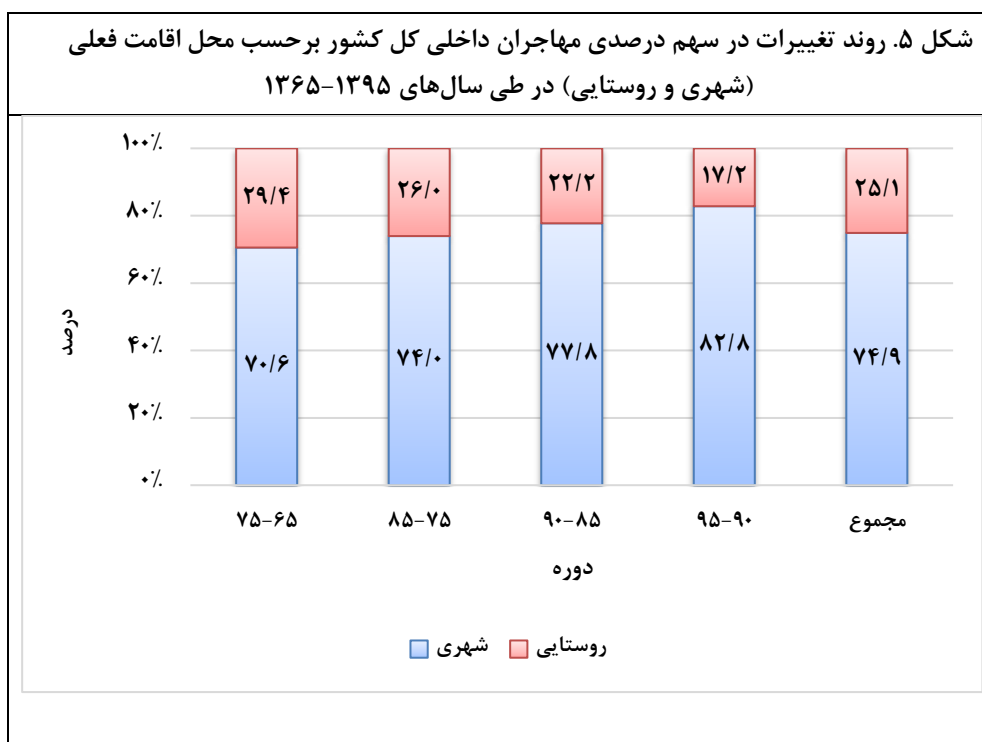
جدول ۲. تعداد و درصد مهاجران داخلی برحسب نوع مهاجرت طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵

مجموع	۱۳۹۵-۱۳۹۰		۱۳۹۰-۱۳۸۵		۱۳۸۵-۱۳۷۵		۱۳۷۵-۱۳۶۵			
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
۵۶/۳	۱۶۵۵۹۲۲۵	۶۸/۳	۲۸۵۲۳۴۹	۶۴/۷	۳۲۵۹۰۴۰	۵۴/۲	۶۳۸۵۶۶۵	۴۸/۲	۴۰۶۲۱۷۱	شهری - شهری
۱۶/۳	۴۸۰۷۱۶۸	۱۲/۱	۵۰۶۹۱۶	۱۵/۰	۷۵۵۵۴۶	۱۷/۰	۲۰۰۴۰۱۲	۱۸/۳	۱۵۴۰۶۹۴	شهری - روستایی
۸/۸	۲۵۸۶۲۲۹	۵/۰	۲۱۰۳۸۳	۷/۳	۳۶۸۷۰۸	۹/۰	۱۰۶۴۰۴۳	۱۱/۲	۹۴۳۰۹۵	روستایی - روستایی
۱۸/۶	۵۴۸۳۲۴۱	۱۴/۶	۶۰۸۰۳۱	۱۳/۰	۶۵۵۲۵۱	۱۹/۸	۲۳۳۰۰۵۴	۲۲/۴	۱۸۸۹۹۰۵	روستایی - شهری
۱۰۰	۲۹۴۳۵۸۶۳	۱۰۰	۴۱۷۷۶۷۹	۱۰۰	۵۰۳۸۵۴۵	۱۰۰	۱۱۷۸۳۷۷۴	۱۰۰	۸۴۳۵۸۶۵	جمع

نکته قابل توجه در رابطه بین این چهار الگوی مهاجرت، نسبت مهاجرت‌های روستا به شهر در مقابل شهر به روستا است. درحالی که طی بیست سال ۱۳۶۵-۱۳۸۵ همواره نسبت مهاجرت‌های شهر به روستا کمتر از روستا به شهر بوده است، اما در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ برای اولین بار این رابطه عکس شد و مهاجرت‌های شهر به روستا نسبت بالاتری را نشان دادند. این وضعیت در ایران کاملاً جدید و نشان‌دهنده این واقعیت بود که در افزایش نسبت جمعیت شهری در کشور در این دوره در کنار عوامل طبیعی مرگ‌ومیر و باروری، مهاجرت نقش کاهشی داشته و بیشتر دو عامل ادغام نقاط روستایی در شهر و تبدیل روستا به شهر، نقش تعیین‌کننده داشته‌اند (محمودیان و اردهایی، ۱۳۹۲). از سوی دیگر به گمان بسیاری از متخصصان، این مسئله می‌توانست سرآغاز الگوی اقامتی جدیدی در کشور باشد، اما با افزایش نسبت مهاجرت روستا به شهر طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰، این فرضیه تأیید نشد و نشان داده شد که الگوی مهاجرتی غالب در کشور همچنان از سمت روستاها به مناطق شهری است.

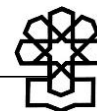

نمودار فوق روند مهاجرت‌های شهری/روستایی طی ۳۰ ساله اخیر را به خوبی نشان می‌دهد. در حالی که مهاجرت‌های شهر به شهر همواره بالاترین نسبت را داشته و روند آن نیز صعودی بوده و با افزایشی ۲۰ درصدی طی ۳۰ سال به بیش از ۶۸ درصد رسیده است. سپس مهاجرت‌های روستا-شهری قرار دارند که با وجود نوسان در سال‌های مختلف، اما دومین الگوی مهاجرتی غالب محسوب می‌شود. در واقع بر این اساس می‌توان اظهار کرد که مهاجرت‌های شهری یعنی مهاجرت‌هایی که به مقصد شهر صورت می‌گیرد، به طوری که همواره حدود دوسوم از مهاجرت‌های شهری به مقصد شهرها صورت گرفته و روند آن نیز همواره افزایشی بوده است. نتیجه این روند، افزایش جمعیت و نسبت شهرنشینی و در مقابل کاهش شدید نسبت روستانشینی در کشور است. طی ۵۰ سال اخیر نسبت شهرنشینی از حدود ۴۷ درصد به بیش از دوسوم کل جمعیت رسیده است. شایان ذکر است که در کنار عوامل طبیعی افزایش جمعیت نقاط شهری و مهاجرت، دو عامل تبدیل نقاط روستایی به شهر و ادغام روستاها در مجموعه شهری نیز سهم قابل توجهی داشته است و در تفسیر روند شهرنشینی باید به این دو عامل نیز توجه کرد.

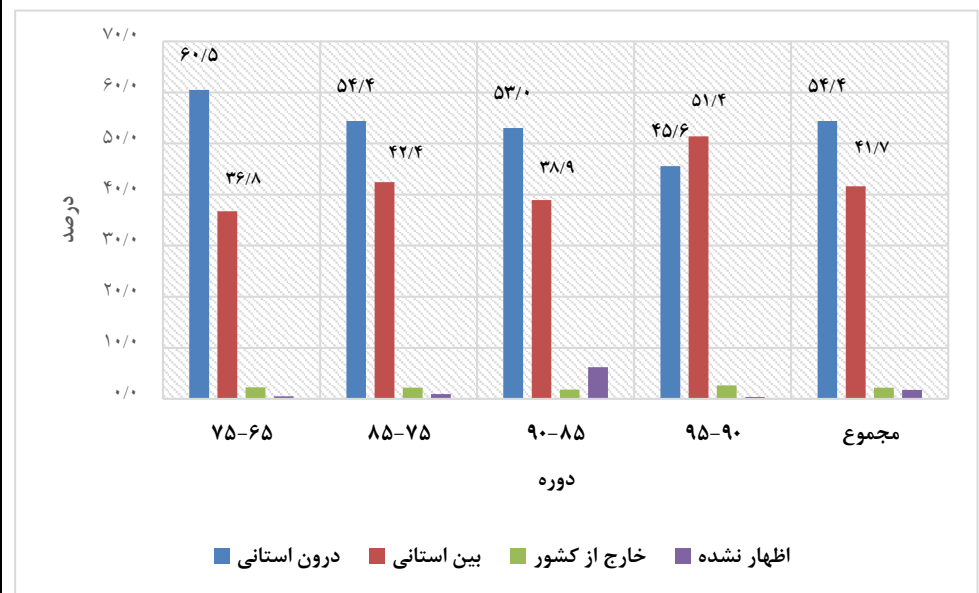

آنچه در الگوی مهاجرت‌های شهری/روستایی باید مورد توجه قرار داد تفاوت‌های الگوی مهاجرتی درون و برون‌استانی است. براساس آنچه در دو نمودار پایین مشاهده می‌شود مهاجرت‌های شهری که به‌صورت درون‌استانی صورت می‌گیرد هر ساله درحال کاهش است و در مقابل سهم مهاجرت‌های برون‌استانی این الگوی مهاجرتی درحال فزونی است. در مقابل در مهاجرت‌های روستایی، سهم مهاجرت‌های درون و برون‌استانی با نوساناتی اندک، نسبتاً ثابت باقی‌مانده است. درحالی که در مهاجرت‌های شهری طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ بیش از ۶۰ درصد از مهاجرت‌ها درون‌استانی بوده، طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵ این نسبت به حدود ۴۵ درصد کاهش یافته است و در سطحی پایین‌تر از مهاجرت‌های برون‌استانی قرار گرفته است. نظر به افزایش مهاجرت‌های شهری از یکسو و نیز افزایش مهاجرت‌های برون‌استانی ازسوی دیگر، شکل‌گیری چنین الگوی مهاجرتی طبیعی به‌نظر می‌رسد.

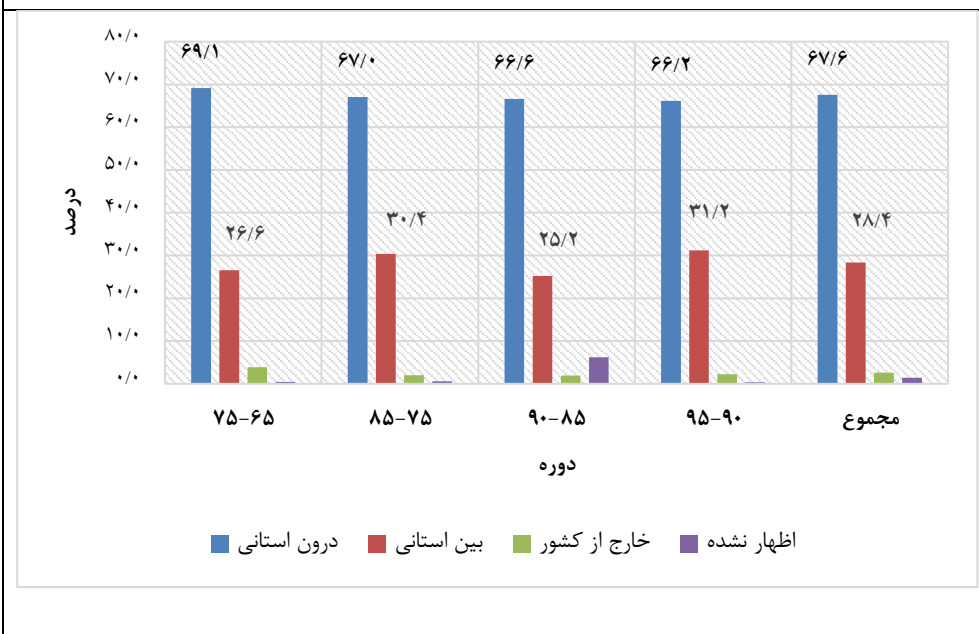

شکل ۶. روند تغییرات الگوهای مهاجرت شهری برحسب تقسیمات کشوری طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵

شکل ۷. روند تغییرات الگوهای مهاجرت روستایی برحسب تقسیمات کشوری طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵

۲. برآورد شاخص‌های مهاجرتی بین‌استانی و روند تحولات آنها طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۷۵

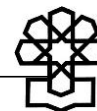
عدم توزیع فضایی یکسان جمعیت و نیز امکانات و خدمت و در نتیجه تفاوت در سطوح توسعه‌یافتگی مناطق مختلف کشور، الگوهای مهاجرتی متفاوتی نیز در هر منطقه شکل گرفته است. بنابر تئوری‌های مختلف مهاجرتی، به‌ویژه تئوری جاذبه و دافعه، مناطق مختلف به‌لحاظ دارا بودن امتیازات و امکانات و یا در نقطه مقابل به‌دلیل محرومیت‌ها و ضعف‌ها، دارای جاذبه و دافعه‌های مختلفی هستند که توازن این دو الگوی مهاجرتی را شکل می‌دهد. مناطقی که عوامل جاذبه آنها بیشتر از عوامل دافعه مبدأ باشد، نسبتی از جمعیت مبدأ را به خود جذب می‌کنند و در این مبادله جمعیتی بیشترین سود جمعیتی را خواهند داشت.

ایران نیز مستثنا از این قاعده نیست. تنوع و گستردگی اقلیمی از یکسو و تفاوت و در واقع عدم توازن سطح توسعه‌یافتگی استانی از سوی دیگر، جریان‌ها و الگوهای مهاجرتی مختلفی را کشور شکل داده است. در این مبادله جمعیتی، استان‌هایی که به‌دلیل بالاتر بودن سطح توسعه‌یافتگی، بیشترین عوامل جاذبه را دارند، مهاجران بیشتری را در خود جایی داده‌اند. بررسی داده‌های مهاجرت نشان می‌دهد که به‌صورت کلی عمده استان‌های کشور، مهاجرفرست بوده و در جریان مهاجرتی با خروج بیشتر مهاجران به توازن منفی دست یافته‌اند، اما این الگو طی چهار دوره مهاجرت متفاوت بوده و شکل ثابتی نداشته است. لذا در ادامه بررسی مهاجرت‌های داخلی، با توجه به تفاوت‌های استانی، استان‌های کشور طی ۳۰ سال اخیر مورد مقایسه قرار گرفته‌اند.

براساس داده‌های سرشماری، طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵ بیش از چهار میلیون مهاجر در کشور جابه‌جا شده‌اند که سهم همه استان‌ها از این جابه‌جایی‌ها یکسان نبوده است. براساس موازنه مهاجرتی جدول زیر، بیش از ۵۰ درصد از استان‌های کشور دارای موازنه مهاجرتی منفی بوده و در واقع مهاجرفرست به سایر نقاط بوده‌اند و کمتر از ۴۰ درصد از استان‌ها با موازنه مهاجرتی مثبت، مهاجرپذیر محسوب می‌شوند. مقایسه استان‌های کشور از بُعد مهاجران وارد شده نشان می‌دهد که تهران، اصفهان، خراسان رضوی، گیلان و مازندران دارای بیشترین تعداد مهاجر بوده‌اند، در حالی که استان‌های کهگیلویه و بویراحمد، ایلام، چهارمحال بختیاری، خراسان جنوبی و شمالی کمترین تعداد مهاجر وارد شده را داشته‌اند. الگوی فضایی مهاجران خارج شده نیز شرایط نسبتاً یکسانی را نشان می‌دهد. تهران، خراسان رضوی، اصفهان، خوزستان و آذربایجان شرقی بیشترین مهاجر خارج شده و کهگیلویه و بویراحمد، ایلام، سمنان و خراسان جنوبی کمترین مهاجر خارج شده را داشته‌اند.

با توجه به تأثیرپذیری مهاجرت از جمعیت در معرض، یکی از بهترین و در عین حال مهم‌ترین شاخص‌های مهاجرتی برای مقایسه بین مکانی و بررسی توزیع فضایی آن، میزان خالص مهاجرت^۱ است. این شاخص که تأثیر مهاجرت بر تغییرات جمعیت یک منطقه را نشان می‌دهد از تفاضل تعداد افرادی است که به‌عنوان مهاجر وارد یک منطقه شده‌اند، از تعداد افراد ساکنی که به‌عنوان مهاجر، محل زندگی خود را به مناطق دیگری تغییر داده‌اند (بل و دیگران، ۲۰۰۲). چنانچه این دو باهم برابر باشد میزان خالص مهاجرت برابر با صفر خواهد بود؛ چنانچه تعداد مهاجران وارد شده بیشتر از خارج شده باشد، شاخص مزبور مثبت خواهد بود که مهاجرپذیری منطقه را نشان می‌دهد و در صورت شرایط عکس، یعنی بیشتر بودن مهاجران خارج

^۱. Net Migration Rate (NMR).

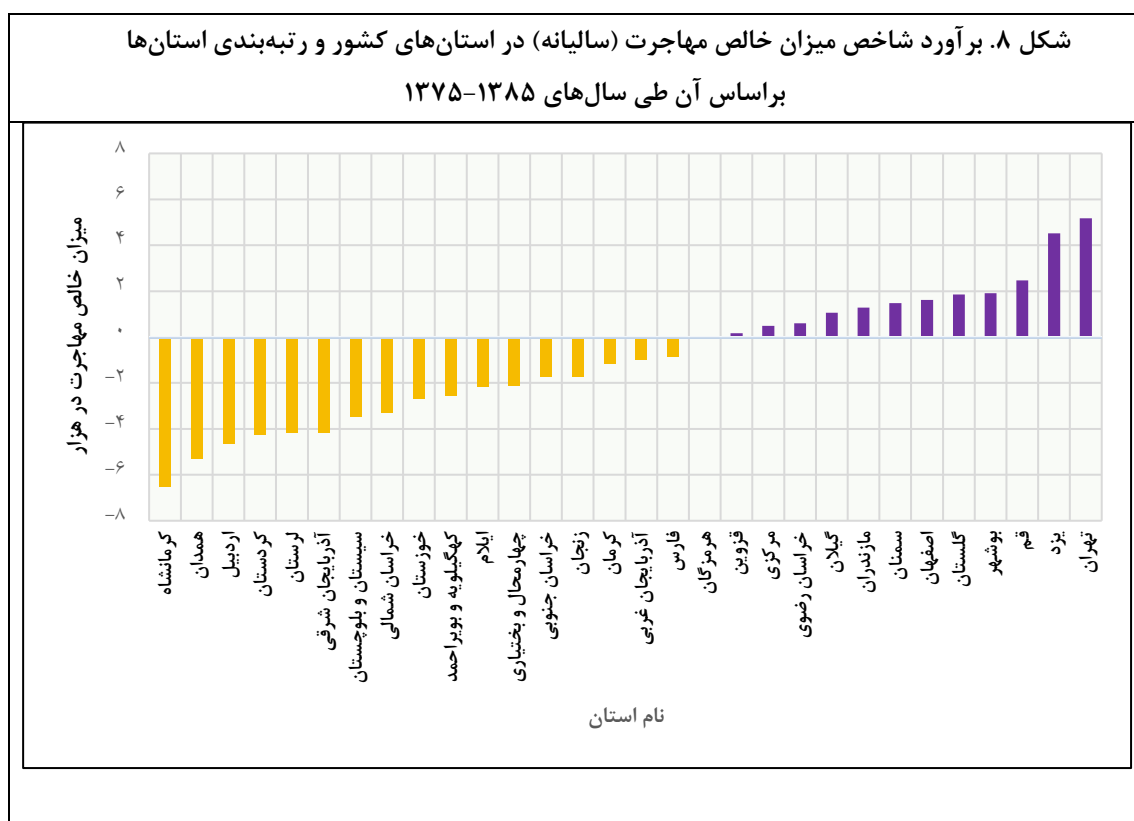

شده از وارد شده، شاخص مزبور عددی منفی حاصل می‌شود که مهاجر فرستی منطقه را نشان می‌دهد.

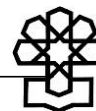
جدول ۳. برآورد شاخص‌ها در رابطه با مهاجرت برای استان‌های کشور در مقطع زمانی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵

استان‌ها	جمعیت میانه ۱۳۷۵-۱۳۸۵	وارد شده	خارج شده	کل مهاجرت	موازنه مهاجرتی	میزان مهاجرتی (سالانه)	میزان مهاجر فرستی (سالانه)	میزان مهاجرت کل (سالانه)	میزان خالص مهاجرت (سالانه)
آذربایجان شرقی	۳۴۶۴۴۹۸	۱۵۸۴۲۴	۳۰۲۱۵۷	۴۶۰۵۸۱	-۱۴۳۷۳۳	۴/۵۷	۸/۷۲	۱۳/۲۹	-۴/۱۵
آذربایجان غربی	۲۶۸۴۸۹۰	۱۲۱۶۲۳	۱۴۸۴۴۲	۲۷۰۰۶۵	-۲۶۸۱۹	۴/۵۳	۵/۵۳	۱۰/۰۶	-۱/۰۰
اردبیل	۱۱۹۸۰۸۳	۷۹۳۳۱	۱۳۴۷۲۳	۲۱۴۰۵۴	-۵۵۳۹۲	۶/۶۲	۱۱/۲۴	۱۷/۸۷	-۴/۶۲
اصفهان	۴۲۴۱۲۵۶	۲۹۹۹۴۳	۲۳۱۳۲۰	۵۳۱۲۶۳	۶۸۶۲۳	۷/۰۷	۵/۴۵	۱۲/۵۳	۱/۶۲
ایلام	۵۱۶۸۳۶/۵	۳۷۲۹۲	۴۸۴۲۸	۸۵۷۲۰	-۱۱۱۳۶	۷/۲۲	۹/۳۷	۱۶/۵۹	-۲/۱۵
بوشهر	۸۱۴۹۷۱	۹۱۵۹۶	۷۶۰۱۶	۱۶۷۶۱۲	۱۵۵۸۰	۱۱/۳۴	۹/۳۳	۲۰/۵۷	۱/۹۱
تهران	۱۱۸۸۳۱۶۶	۱۴۳۸۴۰۶	۸۲۳۳۷۹	۲۲۶۱۷۸۵	۶۱۵۰۲۷	۱۲/۱۰	۶/۹۳	۱۹/۰۳	۵/۱۸
چهارمحال و بختیاری	۸۰۹۵۳۹	۴۸۷۰۵	۶۵۶۳۸	۱۱۴۳۴۳	-۱۶۹۳۳	۶/۰۲	۸/۱۱	۱۴/۱۲	-۲/۰۹
خراسان جنوبی	۵۸۵۹۵۱	۵۰۲۴۴	۶۰۴۴۹	۱۱۰۶۹۳	-۱۰۲۰۵	۸/۵۷	۱۰/۳۲	۱۸/۸۹	-۱/۷۴
خراسان رضوی	۵۱۵۶۴۹۱	۳۰۵۳۰۵	۲۷۴۴۵۱	۵۷۹۷۵۶	۳۰۸۵۴	۵/۹۲	۵/۳۲	۱۱/۲۴	۰/۶۰
خراسان شمالی	۷۷۲۱۰۹	۵۱۴۸۴	۷۶۸۶۵	۱۲۸۳۴۹	-۲۵۳۸۱	۶/۶۷	۹/۹۶	۱۶/۶۲	-۳/۲۹
خوزستان	۴۰۱۰۸۷۶	۱۷۰۴۵۰	۲۷۸۶۶۲	۴۴۹۱۱۲	-۱۰۸۲۱۲	۴/۲۵	۶/۹۵	۱۱/۲۰	-۲/۷۰
زنجان	۹۳۲۷۴۶	۸۰۱۳۲	۹۶۰۸۷	۱۷۶۲۱۹	-۱۵۹۵۵	۸/۵۹	۱۰/۳۰	۱۸/۸۹	-۱/۷۱
سمنان	۵۴۵۵۹۴/۵	۷۱۷۷۸	۶۳۷۱۵	۱۳۵۴۹۳	۸۰۶۳	۱۳/۱۶	۱۱/۶۸	۲۴/۸۳	۱/۴۸
سیستان و بلوچستان	۲۰۶۴۱۶۱	۶۶۷۹۲	۱۳۸۱۲۴	۲۰۴۹۱۶	-۷۱۳۳۲	۳/۲۴	۶/۶۹	۹/۹۳	-۳/۴۶
فارس	۴۰۷۶۹۵۷	۱۶۵۶۹۴	۱۹۹۵۴۰	۳۶۵۲۳۴	-۳۳۸۴۶	۴/۰۶	۴/۸۹	۸/۹۶	-۰/۸۳
قزوین	۱۰۵۵۷۲۹	۹۶۷۵۸	۹۴۹۳۴	۱۹۱۶۹۲	۱۸۲۴	۹/۱۷	۸/۹۹	۱۸/۱۶	۰/۱۷
قم	۹۴۹۸۹۰/۵	۱۲۰۶۸۸	۹۷۲۸۲	۲۱۷۹۷۰	۲۳۴۰۶	۱۲/۷۱	۱۰/۲۴	۲۲/۹۵	۲/۴۶
کردستان	۱۳۹۳۲۷۰	۷۱۴۹۳	۱۳۰۳۸۲	۲۰۱۸۷۵	-۵۸۸۸۹	۵/۱۳	۹/۳۶	۱۴/۴۹	-۴/۲۳
کرمان	۳۳۲۸۳۷۱	۸۷۴۲۷	۱۱۴۰۷۱	۲۰۱۴۹۸	-۲۶۶۴۴	۳/۷۵	۴/۹۰	۸/۶۵	-۱/۱۴
کرمانشاه	۱۸۲۸۹۹۱	۸۰۸۱۹	۱۹۹۹۴۷	۲۸۰۷۶۶	-۱۱۹۱۲۸	۴/۴۲	۱۰/۹۳	۱۵/۳۵	-۶/۵۱
کهگیلویه و بویراحمد	۵۸۹۳۲۷/۵	۲۸۶۴۷	۴۳۷۵۷	۷۲۴۰۴	-۱۵۱۱۰	۴/۸۶	۷/۴۲	۱۲/۲۹	-۲/۵۶
گلستان	۱۵۲۱۶۸۸	۱۲۵۷۴۲	۹۷۶۱۳	۲۲۳۳۵۵	۲۸۱۲۹	۸/۲۶	۶/۴۱	۱۴/۶۸	۱/۸۵
گیلان	۲۳۳۳۳۷۹	۲۰۲۳۸۵	۱۷۷۷۰۵	۳۸۰۰۹۰	۲۴۶۸۰	۸/۷۱	۷/۶۵	۱۶/۳۶	۱/۰۶
لرستان	۱۶۵۰۴۸۱	۷۵۱۳۱	۱۴۳۹۲۱	۲۱۹۰۵۲	-۶۸۷۹۰	۴/۵۵	۸/۷۲	۱۳/۲۷	-۴/۱۷
مازندران	۲۷۶۲۲۲۰	۱۹۸۵۲۰	۱۶۳۰۷۶	۳۶۱۵۹۶	۳۵۴۴۴	۷/۱۹	۵/۹۰	۱۳/۰۹	۱/۲۸
مرکزی	۱۲۹۰۰۳۵	۱۳۶۶۲۱	۱۳۰۳۵۳	۲۶۶۹۷۴	۶۲۶۸	۱۰/۵۹	۱۰/۱۰	۲۰/۷۰	۰/۴۹
هرمزگان	۱۲۳۲۹۱۵	۱۰۴۴۹۲	۱۰۴۷۳۵	۲۰۹۲۲۷	-۲۴۳	۸/۴۸	۸/۴۹	۱۶/۹۷	-۰/۰۲
همدان	۱۶۹۰۶۱۲	۱۰۸۳۴۲	۱۹۷۸۴۶	۳۰۶۱۸۸	-۸۹۵۰۴	۶/۴۱	۱۱/۷۰	۱۸/۱۱	-۵/۲۹
یزد	۸۷۰۷۹۳/۵	۹۹۷۸۲	۶۰۴۲۸	۱۶۰۲۱۰	۳۹۳۵۴	۱۱/۴۶	۶/۹۴	۱۸/۴۰	۴/۵۲
کل	۶۵۲۴۵۸۲۲	۴۷۷۴۰۴۶	۴۷۷۴۰۴۶	۹۵۴۸۰۹۲	-----	-----	-----	-----	-----

نمودار زیر میزان خالص مهاجرت استان‌های کشور را طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵ نشان می‌دهد. بررسی این نمودار نشان می‌دهد که عمده استان‌های کشور با به‌دست آوردن خالص مهاجرتی منفی، مهاجرفرست هستند. در واقع این استان‌ها، در مبادله جمعیتی صورت گرفته، با از دست دادن نسبتی از جمعیت خود، ضرر جمعیتی را تجربه کرده‌اند؛ در مقابل استان‌های مهاجرپذیر که تعداد کمتری نیز هستند با به‌دست آوردن جمعیتی بالاتر از آنچه از دست داده‌اند، سود جمعیتی را نصیب خود کرده‌اند. در این دوره استان‌های کرمانشاه، همدان، اردبیل و کردستان دارای بالاترین سطح منفی میزان خالص مهاجرت هستند، در حالی که دو استان تهران و یزد با فاصله قابل توجهی از سایر استان‌ها، دارای بیشترین میزان خالص مهاجرت هستند. نکته قابل تأمل در مقایسه استانی، توزیع فضایی آنها در کشور است. در این دوره عمده استان‌های مهاجرفرست کشور در حاشیه و نوارهای مرزی کشور قرار دارند و استان‌های مهاجرپذیر در مرکز کشور قرار دارند. از سویی دقت در این استان‌ها نشان می‌دهد که استان‌های مهاجرپذیر کشور، استان‌هایی هستند که به‌لحاظ توسعه‌یافتگی در سطوح بالاتری قرار دارند که با توجه به علت اصلی مهاجرت در کشور یعنی عامل اشتغال، کاملاً همخوانی و هماهنگی دارد (شهبازین و همکاران، ۱۳۹۷).

با تغییر دوره سرشماری از ۱۰ سال به ۵ سال، داده‌های مهاجرت طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۵، تغییرات چشمگیری را نشان داد. در این دوره تعداد کل مهاجران جابه‌جا شده به کمتر از ۲ میلیون نفر رسید که در مقایسه با دوره قبل بیش از ۵۰ درصد کاهش را نشان می‌دهد، اما همان‌طور که ذکر شد این کاهش ناشی از تغییر دوره سرشماری است. بررسی الگوها

و روندهای مهاجرت در استان‌ها کشور نشان داد که مهاجرت داخلی از الگوی نسبتاً ثابت دوره قبل پیروی کرده است. در این دوره استان‌های کهگیلویه و بویراحمد، ایلام و چهارمحال بختیاری کمترین مهاجران وارد شده و تهران، البرز و اصفهان بیشترین تعداد را دارا بوده‌اند. در مقابل همین استان‌های دارای بیشترین و کمترین مهاجران خارج شده نیز بوده‌اند، اما موازنه مهاجرتی گیلان، اصفهان و البرز در بالاترین سطح، لرستان، کرمانشاه و خوزستان در پایین سطح قرار گرفته‌اند.

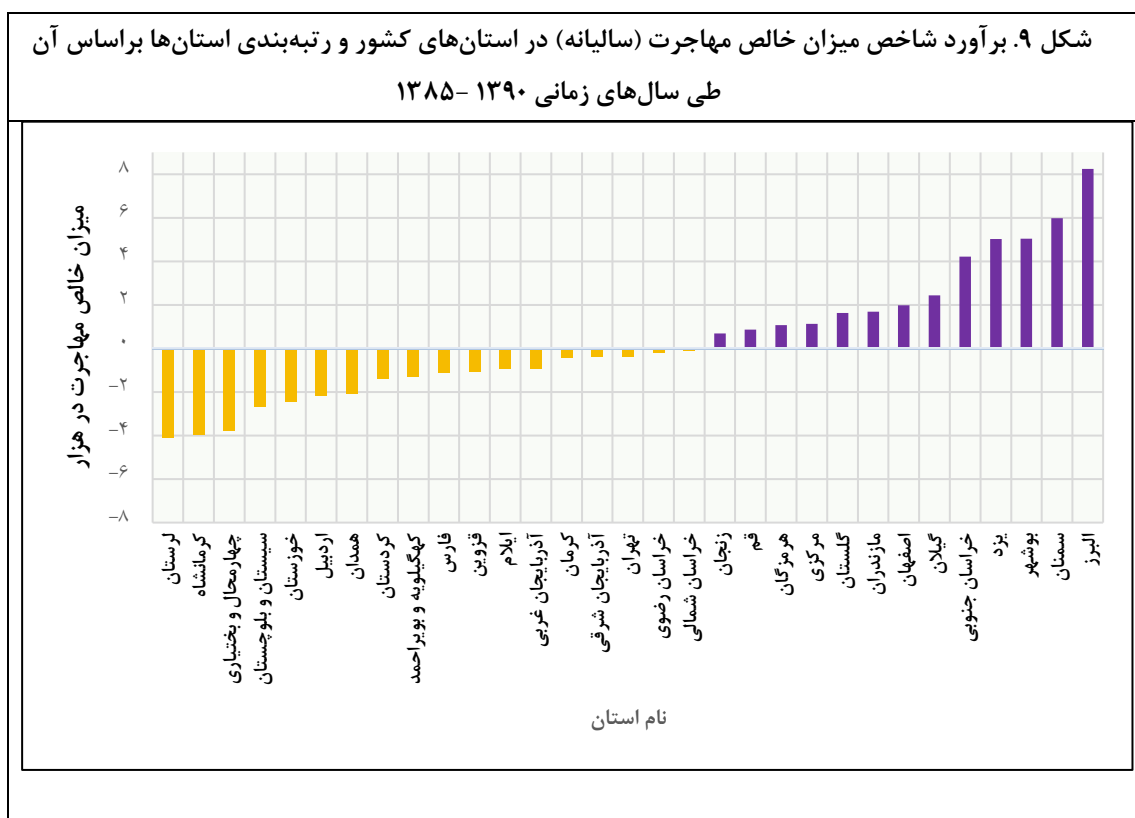
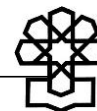
مقایسه استان‌های کشور در بعد موازنه مهاجرتی نشان داد که استان‌های گیلان، اصفهان و البرز دارای بالاترین موازنه مثبت مهاجرتی و کرمانشاه، خوزستان و لرستان دارای بیشترین موازنه منفی مهاجرت بوده‌اند. اما همان‌طور که قبلاً ذکر شد با توجه به تأثیرگذاری جمعیت در شاخص میزان خالص مهاجرت، توزیع فضایی استانی در این شاخص متفاوت است.

جدول ۴. برآورد شاخص‌ها در رابطه با مهاجرت برای استان‌های کشور در مقطع زمانی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰

استان	جمعیت میانه ۱۳۸۵-۱۳۹۰	وارد شده	خارج شده	کل مهاجرت	موازنه مهاجرتی	میزان مهاجرپذیری (سالیانه)	میزان مهاجر فرستی (سالیانه)	میزان مهاجرت کل (سالیانه)	میزان خالص مهاجرت (سالیانه)
آذربایجان شرقی	۳۶۶۴۰۳۸	۶۴۳۳۰	۷۱۷۲۸	۱۳۶۰۵۸	-۷۳۹۸	۳/۵۱	۳/۹۲	۷/۴۳	-۰/۴۰
آذربایجان غربی	۲۹۷۷۰۱۷/۵	۳۷۸۵۱	۵۱۷۳۲	۸۹۵۸۳	-۱۳۸۸۱	۲/۵۴	۳/۴۸	۶/۰۲	-۰/۹۳
اردبیل	۱۲۳۸۳۲۱/۵	۲۶۲۳۲	۳۹۸۲۷	۶۶۰۵۹	-۱۳۵۹۵	۴/۲۴	۶/۴۳	۱۰/۶۷	-۲/۲۰
اصفهان	۴۷۱۹۲۸۴	۱۳۹۳۶۸	۹۲۶۵۶	۲۳۲۰۲۴	۴۶۷۱۲	۵/۹۱	۳/۹۳	۹/۸۳	۱/۹۸
البرز	۲۲۴۵۲۶۶	۱۹۰۳۴۱	۹۷۷۹۹	۲۸۸۱۴۰	۹۲۵۴۲	۱۶/۹۵	۸/۷۱	۲۵/۶۷	۸/۲۴
ایلام	۵۵۱۶۹۳	۱۵۸۵۸	۱۸۵۱۳	۳۴۳۷۱	-۲۶۵۵	۵/۷۵	۶/۷۱	۱۲/۴۶	-۰/۹۶
بوشهر	۹۵۹۶۰۸	۵۱۶۱۲	۲۷۴۰۵	۷۹۰۱۷	۲۴۲۰۷	۱۰/۷۶	۵/۷۱	۱۶/۴۷	۵/۰۵
تهران	۱۱۷۶۳۸۶۹	۳۷۹۱۵۸	۴۰۰۸۲۱	۷۷۹۹۷۹	-۲۱۶۶۳	۶/۴۵	۶/۸۱	۱۳/۲۶	-۰/۳۷
چهارمحال و بختیاری	۸۷۶۵۸۶/۵	۱۴۹۶۵	۳۱۵۵۱	۴۶۵۱۶	-۱۶۵۸۶	۳/۴۱	۷/۲۰	۱۰/۶۱	-۳/۷۸
خراسان جنوبی	۶۴۹۴۷۷	۳۱۲۰۱	۱۷۴۹۹	۴۸۷۰۰	۱۳۷۰۲	۹/۶۱	۵/۳۹	۱۵/۰۰	۴/۲۲
خراسان رضوی	۵۷۹۳۷۴۰/۵	۱۰۸۸۲۷	۱۱۵۰۲۱	۲۲۳۸۴۸	-۶۱۹۴	۳/۷۶	۳/۹۷	۷/۷۳	-۰/۲۱
خراسان شمالی	۸۳۹۶۴۹/۵	۲۹۸۳۶	۳۰۲۳۸	۶۰۰۷۴	-۴۰۲	۷/۱۱	۷/۲۰	۱۴/۳۱	-۰/۱۰
خوزستان	۴۴۰۳۳۴۹/۵	۶۰۵۲۱	۱۱۴۴۹۳	۱۷۵۰۱۴	-۵۳۹۷۲	۲/۷۵	۵/۲۰	۷/۹۵	-۲/۴۵
زنجان	۹۹۰۱۶۷/۵	۳۰۲۷۷	۲۶۸۸۰	۵۷۱۵۷	۳۳۹۷	۶/۱۲	۵/۴۳	۱۱/۵۴	۰/۶۹
سمنان	۶۱۰۴۸۰	۴۱۵۰۶	۲۳۲۵۶	۶۴۷۶۲	۱۸۲۵۰	۱۳/۶۰	۷/۶۲	۲۱/۲۲	۵/۹۸
سیستان و بلوچستان	۲۴۷۰۰۳۴/۵	۲۷۰۰۰	۶۰۴۱۴	۸۷۴۱۴	-۳۳۴۱۴	۲/۱۹	۴/۸۹	۷/۰۸	-۲/۷۱

استان	جمعیت میانه ۱۳۸۵-۱۳۹۰	وارد شده	خارج شده	کل مهاجرت	موازنه مهاجرتی	میزان مهاجرپذیری (سالیانه)	میزان مهاجر فرستی (سالیانه)	میزان مهاجرت کل (سالیانه)	میزان خالص مهاجرت (سالیانه)
فارس	۴۴۶۶۷۶۸	۷۳۱۷۰	۹۸۵۸۹	۱۷۱۷۵۹	-۲۵۴۱۹	۳/۲۸	۴/۴۱	۷/۶۹	-۱/۱۴
قزوین	۱۱۷۲۳۸۲/۵	۳۱۵۹۸	۳۷۹۹۸	۶۹۵۹۶	-۶۴۰۰	۵/۳۹	۶/۴۸	۱۱/۸۷	-۱/۰۹
قم	۱۰۹۹۲۰۴/۵	۴۵۶۴۴	۴۰۹۳۰	۸۶۵۷۴	۴۷۱۴	۸/۳۰	۷/۴۵	۱۵/۷۵	۰/۸۶
کردستان	۱۴۶۶۹۰۰/۵	۳۶۷۹۳	۴۶۹۵۴	۸۳۷۴۷	-۱۰۱۶۱	۵/۰۲	۶/۴۰	۱۱/۴۲	-۱/۳۹
کرمان	۲۷۹۵۷۰۰/۵	۳۷۷۹۲	۴۳۹۳۵	۸۱۷۲۷	-۶۱۴۳	۲/۷۰	۳/۱۴	۵/۸۵	-۰/۴۴
کرمانشاه	۱۹۱۲۳۰۶	۳۹۰۲۰	۷۷۱۳۱	۱۱۶۱۵۱	-۳۸۱۱۱	۴/۰۸	۸/۰۷	۱۲/۱۵	-۳/۹۹
کهگیلویه و بویراحمد	۶۴۶۴۶۴	۱۲۹۴۰	۱۷۱۹۳	۳۰۱۳۳	-۴۲۵۳	۴/۰۰	۵/۳۲	۹/۳۲	-۱/۳۲
گلستان	۱۶۹۷۰۵۰/۵	۵۱۰۱۷	۳۷۱۷۹	۸۸۱۹۶	۱۳۸۳۸	۶/۰۱	۴/۳۸	۱۰/۳۹	۱/۶۳
گیلان	۲۴۴۲۸۶۷/۵	۸۵۹۲۴	۵۶۱۰۶	۱۴۲۰۳۰	۲۹۸۱۸	۷/۰۳	۴/۵۹	۱۱/۶۳	۲/۴۴
لرستان	۱۷۳۵۳۸۵	۲۴۹۹۱	۶۰۷۳۵	۸۵۷۲۶	-۳۵۷۴۴	۲/۸۸	۷/۰۰	۹/۸۸	-۴/۱۲
مازندران	۲۹۹۸۱۸۷/۵	۷۸۹۴۷	۵۳۶۶۰	۱۳۲۶۰۷	۲۵۲۸۷	۵/۲۷	۳/۵۸	۸/۸۵	۱/۶۹
مرکزی	۱۳۸۲۶۰۸	۵۱۳۳۳	۴۳۵۳۸	۹۴۸۷۱	۷۷۹۵	۷/۴۳	۶/۳۰	۱۳/۷۲	۱/۱۳
هرمزگان	۱۴۹۰۹۲۸/۵	۵۱۴۳۷	۴۳۴۲۷	۹۴۸۶۴	۸۰۱۰	۶/۹۰	۵/۸۳	۱۲/۷۳	۱/۰۷
همدان	۱۷۳۰۷۶۷/۵	۴۵۵۱۲	۶۳۷۲۴	۱۰۹۲۳۶	-۱۸۲۱۲	۵/۲۶	۷/۳۶	۱۲/۶۲	-۲/۱۰
یزد	۱۰۳۲۶۲۳	۵۰۴۹۰	۲۴۵۵۹	۷۵۰۴۹	۲۵۹۳۱	۹/۷۸	۴/۷۶	۱۴/۵۴	۵/۰۲
کل	۷۲۸۲۲۲۵/۵	۱۹۶۵۴۹۱	۱۹۶۵۴۹۱	۳۹۳۰۹۸۲	۰				

براساس نمودار زیر که میزان خالص مهاجرت را نشان می‌دهد، در این دوره به مانند الگوی دوره قبل، حدود ۶۰ درصد از استان‌های کشور با از دست دادن تعداد بیشتری از جمعیت خود، خالص مهاجرتی منفی را نشان داده‌اند. مقایسه استانی نشان می‌دهد که استان البرز با میزان خالص مهاجرتی سالیانه‌ای برابر با ۸/۲۴ در هزار نفر، با تفاوت بسیار زیادی از سایر استان‌ها، بالاترین میزان خالص مهاجرتی را داشته و در مقابل استان لرستان با میزان خالص مهاجرت ۴/۱۲- در هزار نفر، پایین‌ترین سطح را داشته است. نکته قابل تأمل در این دوره جایگاه و وضعیت مهاجرت استان تهران و البرز است. در حالی که طی سال‌های قبل استان تهران مهاجرپذیرترین استان کشور بوده است، در این دوره با به‌دست دادن خالص مهاجرتی منفی، به جرگه استان‌های مهاجرفرست پیوسته است و در مقابل استان البرز در رأس استان‌های مهاجرپذیر قرار گرفته است. با قرار دادن نتایج به‌دست آمده در کنار انتزاع استان البرز در سال ۱۳۸۹، می‌توان نتیجه گرفت که در واقع استان البرز مقصد اصلی مهاجران وارد شده به استان تهران بوده که با تبدیل آن به‌عنوان یک استان، تهران به خالص مهاجرتی منفی رسیده است.

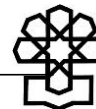
در آخرین دوره سرشماری یعنی ۱۳۹۰-۱۳۹۵، تعداد کل مهاجران جابه‌جا شده در کشور افزایش پیدا کرد و به بیش از دو میلیون نفر رسید. بررسی تعداد مهاجران وارد شده و خارج شده از استان‌های کشور نیز نشان از افزایش شدت مهاجرت دارد. با وجود این الگوی مهاجرت در کشور تغییر چندانی نداشته است و همچنان استان‌های چهارمحال، کهگیلویه و بویراحمد کمترین و در مقابل اصفهان، تهران و البرز بیشترین مهاجران وارد شده را داشته‌اند. موازنه مهاجرتی در بیش از نیمی از استان‌های کشور همچنان منفی و در کمتر از ۴۰ درصد از استان‌ها مثبت ثبت شده است. در واقع در مبادله جمعیتی رخ داده در کشور، تنها چند استان مرکزی که همواره بیشترین مهاجران را در دوره‌های قبل نیز داشته‌اند، سود جمعیتی بالایی را نصیب خود کرده‌اند.

شاخص میزان خالص مهاجرتی در این دوره نیز نشان داد که استان‌های البرز، سمنان و یزد بیشترین خالص مهاجرتی را داشته است و لرستان، چهارمحال بختیاری و ایلام کمترین خالص مهاجرتی را داشته‌اند. از مهم‌ترین تغییرات این دوره، وضعیت مهاجرت استان تهران است. در سال ۱۳۹۵، استان تهران با به‌دست دادن میزان خالص مهاجرت مثبتی برابر با ۲/۶۱ در هزار نفر، مجدداً به جرگه استان‌های مهاجرپذیر پیوسته است.

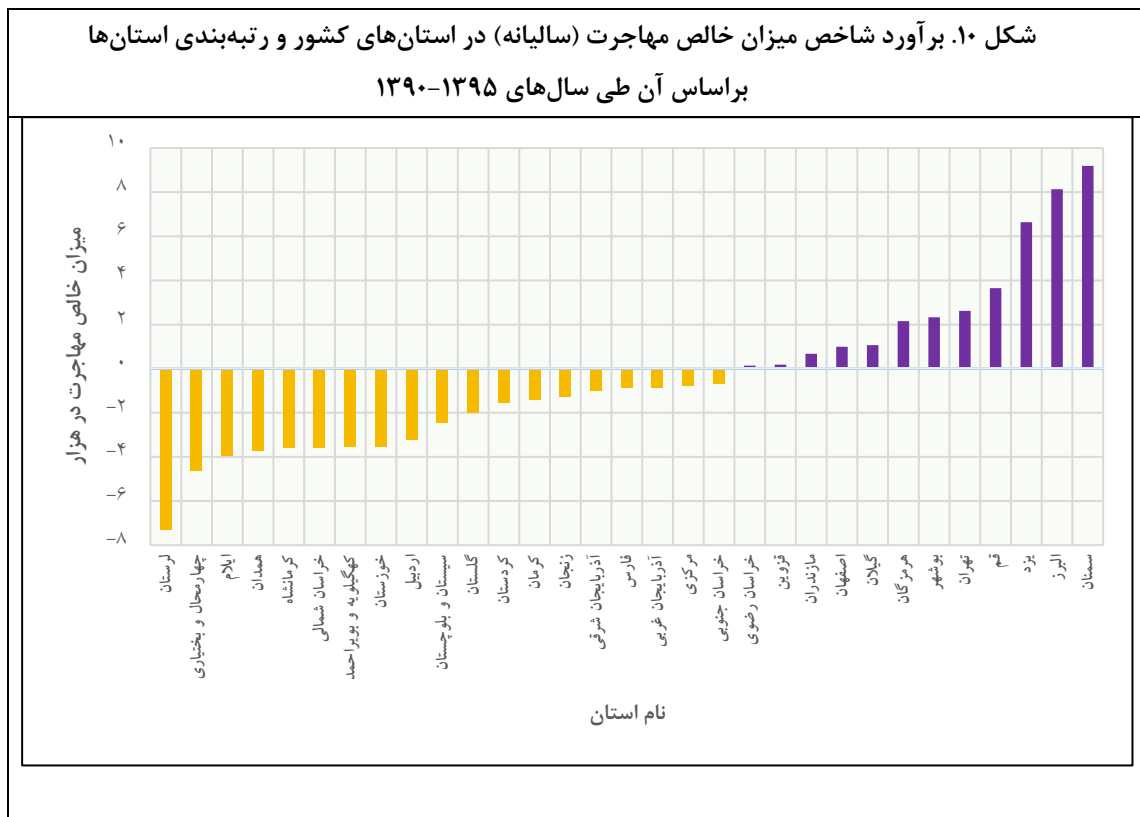
جدول ۵. برآورد شاخص‌ها در رابطه با مهاجرت برای استان‌های کشور در مقطع ۱۳۹۵-۱۳۹۰

استان	جمعیت میانه ۱۳۹۰-۱۳۹۵	وارد شده	خارج شده	کل مهاجرت	موازنه مهاجرتی	میزان مهاجرت پذیری (سالیانه)	میزان مهاجر فرستی (سالیانه)	میزان مهاجرت کل (سالیانه)	میزان خالص مهاجرت (سالیانه)
آذربایجان شرقی	۳۸۱۷۱۳۶	۴۸۹۰۸	۶۷۹۶۸	۱۱۶۸۷۶	-۱۹۰۶۰	۲/۵۶	۳/۵۶	۶/۱۲	-۱/۰
آذربایجان غربی	۳۱۷۲۸۹۷/۵	۳۴۸۰۹	۴۸۳۰۹	۸۳۱۱۸	-۱۳۵۰۰	۲/۱۹	۳/۰۵	۵/۲۴	-۰/۸
اردبیل	۱۲۵۹۴۵۴	۲۴۳۸۴	۴۴۶۲۵	۶۹۰۰۹	-۲۰۲۴۱	۳/۸۷	۷/۰۹	۱۰/۹۶	-۳/۲
اصفهان	۵۰۰۰۰۸۱	۱۲۷۹۰۳	۱۰۳۱۴۰	۲۳۱۰۴۳	۲۴۷۶۳	۵/۱۲	۴/۱۳	۹/۲۴	۰/۹۹
البرز	۲۵۶۲۴۵۶/۵	۲۰۷۶۶۹	۱۰۳۴۳۷	۳۱۱۱۰۶	۱۰۴۲۳	۱۶/۲۱	۸/۰۷	۲۴/۲	۸/۱۴
ایلام	۵۶۸۸۷۸/۵	۱۱۷۹۵	۲۳۰۶۶	۳۴۸۶۱	-۱۱۲۷۱	۴/۱۵	۸/۱۱	۱۲/۲۶	-۳/۹۶
بوشهر	۱۰۹۸۱۷۴/۵	۴۳۷۰۵	۳۰۸۸۵	۷۴۵۹۰	۱۲۸۲۰	۷/۹۶	۵/۶۲	۱۳/۵	۲/۳۳
تهران	۱۲۷۲۵۵۱۴	۵۱۶۹۲۲	۳۵۰۶۳۲	۸۶۷۵۵۴	۱۶۶۲۹۰	۸/۱۲	۵/۵۱	۱۳/۶۳	۲/۶۱
چهارمحال و بختیاری	۹۲۱۵۱۳	۱۷۵۷۷	۳۸۸۴۴	۵۶۴۲۱	-۲۱۲۶۷	۳/۸۱	۸/۴۳	۱۲/۲	-۴/۶۲
خراسان جنوبی	۷۱۵۷۱۶	۲۸۷۸۷	۳۱۲۶۰	۶۰۰۴۷	-۲۴۷۳	۸/۰۴	۸/۷۴	۱۶/۷۸	-۰/۶۹
خراسان رضوی	۶۲۱۴۴۵۱/۵	۱۱۲۰۲۷	۱۰۷۷۸۶	۲۱۹۸۱۳	۴۲۴۱	۳/۶۱	۳/۴۷	۷/۰۷	۰/۱۴
خراسان شمالی	۸۶۵۴۰۹/۵	۲۱۵۴۸	۳۷۰۱۱	۵۸۵۵۹	-۱۵۴۶۳	۴/۹۸	۸/۵۵	۱۳/۵	-۳/۵
خوزستان	۴۶۲۱۱۱۴/۵	۵۳۶۳۲	۱۳۵۴۹۱	۱۸۹۱۲۳	-۸۱۸۵۹	۲/۳۲	۵/۸۶	۸/۱۹	-۳/۵
زنجان	۱۰۳۶۵۹۷/۵	۲۳۹۶۰	۳۰۴۹۳	۵۴۴۵۳	-۶۵۳۳	۴/۶۲	۵/۸۸	۱۰/۵	-۱/۲۶
سمنان	۶۶۶۷۸۹	۵۳۲۶۸	۲۲۶۲۲	۷۵۸۹۰	۳۰۶۴۶	۱۵/۹	۶/۷۹	۲۲/۷۶	۹/۱۹
سیستان و بلوچستان	۲۶۵۴۶۷۰/۵	۲۷۳۰۱	۵۹۶۲۷	۸۶۹۲۸	-۳۲۳۲۶	۲/۰۶	۴/۴۹	۶/۵۵	-۲/۴
فارس	۴۷۲۳۹۶۶	۷۲۷۴۵	۹۲۹۳۴	۱۶۵۶۷۹	-۲۰۱۸۹	۳/۰۸	۳/۹۳	۷/۰۱	-۰/۸
قزوین	۱۲۳۷۶۶۳	۳۶۰۱۰	۳۴۹۱۸	۷۰۹۲۸	۱۰۹۲	۵/۸۲	۵/۶۴	۱۱/۴۶	۰/۱۸
قم	۱۲۲۱۹۷۷/۵	۶۳۸۶۱	۴۱۶۰۸	۱۰۵۴۶۹	۲۲۲۵۳	۱۰/۴	۶/۸۱	۱۷/۲۶	۳/۶۴
کردستان	۱۵۴۸۳۲۸	۳۷۷۸۹	۴۹۶۱۸	۸۷۴۰۷	-۱۱۸۲۹	۴/۸۸	۶/۴۱	۱۱/۲	-۱/۵
کرمان	۳۰۵۱۸۵۳	۲۶۴۷۷	۴۸۲۱۷	۷۴۶۹۴	-۲۱۷۴۰	۱/۷۴	۳/۱۶	۴/۸۹	-۱/۴

استان	جمعیت میانه ۱۳۹۰-۱۳۹۵	وارد شده	خارج شده	کل مهاجرت	موازنه مهاجرتی	میزان مهاجریذیری (سالیانه)	میزان مهاجر فرستی (سالیانه)	میزان مهاجرت کل (سالیانه)	میزان خالص مهاجرت (سالیانه)
کرمانشاه	۱۹۴۸۸۳۰/۵	۴۲۶۲۵	۷۷۵۵۳	۱۲۰۱۷۸	-۳۴۹۲۸	۴/۳۷	۷/۹۶	۱۲/۳ ۲	-۳/۵ ۸
کهگیلویه و بویراحمد	۶۸۵۸۴۰/۵	۱۳۹۳۰	۲۶۱۲۳	۴۰۰۵۳	-۱۲۱۹۳	۴/۰۶	۷/۶۲	۱۱/۶۸	-۲/۵۶
گلستان	۱۸۲۲۹۱۶/۵	۳۳۶۹۹	۵۱۸۴۸	۸۵۵۴۷	-۱۸۱۴۹	۳/۷۰	۵/۶۹	۹/۳۹	-۱/۹ ۹
گیلان	۲۵۰۵۷۸۵	۷۴۸۹۱	۶۱۵۵۵	۱۳۶۴۴۶	۱۳۳۳۶	۵/۹۸	۴/۹۱	۱۰/۸ ۹	۱/۰۶
لرستان	۱۷۵۷۴۴۶	۲۷۳۵۰	۹۱۴۷۲	۱۱۸۸۲۲	-۶۴۱۲۲	۳/۱۱	۱۰/۴۱	۱۳/۵ ۲	-۷/۳ ۰
مازندران	۳۱۷۸۷۶۲/۵	۶۹۷۱۴	۵۹۰۶۳	۱۲۸۷۷۷	۱۰۶۵۱	۴/۳۹	۳/۷۲	۸/۱۰	۰/۶۷
مرکزی	۱۴۲۱۷۱۷	۴۴۵۷۰	۵۰۱۲۶	۹۴۶۹۶	-۵۵۵۶	۶/۲۷	۷/۰۵	۱۳/۳ ۲	-۰/۷ ۸
هرمزگان	۱۶۷۷۲۹۹	۶۵۵۹۹	۴۷۵۵۲	۱۱۳۱۵۱	۱۸۰۴۷	۷/۸۲	۵/۶۷	۱۳/۴ ۹	۲/۱۵
همدان	۱۷۴۸۲۵۱	۳۹۲۱۸	۷۱۶۳۶	۱۱۰۸۵۴	-۳۲۴۱۸	۴/۴۹	۸/۲۰	۱۲/۶۸	-۳/۷ ۱
یزد	۱۱۰۶۴۸۰/۵	۶۰۲۸۱	۲۳۵۳۵	۸۳۸۱۶	۳۶۷۴۶	۱۰/۹ ۰	۴/۲۵	۱۵/۱ ۵	۶/۶۴
کل	۷۷۵۳۷۹۶۹/۵	۲۰۶۲۹۵ ۴	۲۰۶۲۹۵ ۴	۴۱۲۵۹۰ ۸	۰				

در مجموع با مقایسه میزان‌های مهاجرتی طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵ اخیر باید اشاره کرد که بیشترین مهاجر همیشه وارد استان‌های تهران و البرز، اصفهان و خراسان رضوی شده است و استان تهران به همراه خوزستان و آذربایجان شرقی به ترتیب بیشترین درصد مهاجران خارج شده را داشته‌اند. با توجه به تأثیرپذیری این درصدها از فراوانی جمعیت کل، ملاحظه می‌شود که استان‌های ایلام، چهارمحال بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد در زمینه مهاجران وارد شده و استان‌های ایلام، کهگیلویه و بویراحمد و یزد (استان‌هایی نسبتاً کم جمعیت) در زمینه مهاجران خارج شده، کمترین درصد را کسب کرده‌اند.

خالص مهاجرت استان‌ها نشان می‌دهد که استان تهران البرز و اصفهان همواره بیشترین خالص مهاجرتی مثبت و آذربایجان شرقی، کرمانشاه و خوزستان بیشترین خالص مهاجرتی منفی را داشته‌اند. طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵، بیشترین میان خالص مهاجرت مثبت سالیانه برای استان‌های تهران، یزد و قم بیشترین میزان خالص مهاجرت منفی برای استان‌های کرمانشاه و همدان بوده است. مقایسه این نتایج با سرشماری ۱۳۹۰-۱۳۸۵ سه نکته مهم را نشان می‌دهد. اول اینکه جایگزین‌هایی برای استان‌های عنوان شده در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵ به وجود آمده است. دوم اینکه الگوی مهاجرتی برخی از استان‌ها طی سه دوره تغییر کرده است. برای مثال استان تهران به دلیل انتزاع استان البرز، تبدیل استان‌های خراسان رضوی و قزوین به استان‌های مهاجر فرست و استان‌های خراسان جنوبی، زنجان و هرمزگان به استان‌های مهاجرپذیر. نکته آخر اینکه در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵ در میزان خالص مهاجرت سالیانه منفی استان‌ها، تفاوت‌های عمده‌ای ملاحظه می‌شود، در حالی که طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۵ این تفاوت در میزان خالص مهاجرت سالیانه مثبت قابل توجه است.

۳. روند تحولات ساختار سنی - جنسی مهاجران داخلی طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۷۵

مهاجران، نمونه تصادفی از جمعیت نیستند و ویژگی‌های فردی آنها متفاوت از ویژگی‌های افرادی است که مهاجرت نمی‌کنند. بر این اساس می‌توان گفت که این ویژگی‌های فردی در سطح جمعی می‌تواند منجر به تغییراتی در ترکیب جمعیت مبدأ و مقصد شود (رودریگز-ویگنولی و رو،^۱ ۲۰۱۸). به صورت کلی این اجماع وجود دارد که مهاجرت داخلی به دلیل انتخابی بودن آن، ترکیب جمعیت را در هر دو منطقه مبدأ و مقصد تغییر می‌دهد (رودریگز-ویگنولی و رو، ۲۰۱۸). از جمله ویژگی‌های ترکیب جمعیت که می‌تواند در اثر جریان مهاجرت داخلی تغییر کند، ساختار سنی است. مهاجرت یک فرایند انتخابی براساس سن است و شدت مهاجرت در سنین مختلف متفاوت است. در صورت وجود الگوی سنی مشخص برای مهاجرت، جریان مهاجرت می‌تواند ساختار سنی را در دو منطقه مهاجرپذیر و مهاجرفرست تغییر دهد (راجرز،^۲ ۱۹۷۵). با توجه به اینکه سن از متغیرهای مهم در مطالعات جمعیتی است و بسیاری از رفتارهای جمعیتی از طریق این متغیر قابل تبیین است، در نتیجه، تغییر ساختار سنی در اثر مهاجرت نیز می‌تواند تبعات مختلف اقتصادی و اجتماعی مختلفی برای هر منطقه داشته باشد. افزایش جمعیت جوان می‌تواند در صورت وجود زیرساخت‌های لازم، نیروی انسانی برای افزایش سطح توسعه‌یافتگی مناطق مهاجرپذیر را فراهم کرده و در مقابل، منجر به کاهش نیروی انسانی جوان مناطق مهاجرفرست شده و مانع توسعه‌یافتگی بیشتر این مناطق شود.

معمولاً افراد در دوره‌های سنی خاصی اقدام به مهاجرت می‌کنند (دامنه سنی ۴۰-۲۰ سالگی). براساس نتایج تحقیقات مختلف، مردان بیشتر از زنان مهاجرت می‌کنند و مهاجرت زنان نیز عمدتاً به صورت تبعیت از همسرانشان بوده است. با توجه به اهمیت مهاجرت داخلی و تأثیر مستقیم آن در تغییر ساختارهای سنی و جنسی جمعیت و تأثیر غیرمستقیم بر بسیاری از عوامل جمعیتی دیگر مانند ازدواج و باروری و ... به دلیل گسترده بودن سهم زنان و مردان جوان در این رفتار جمعیتی، در ادامه این مطالعه به بررسی الگوی سنی و جنسی مهاجران داخلی در کشور طی چند دهه اخیر پرداخته شده است.

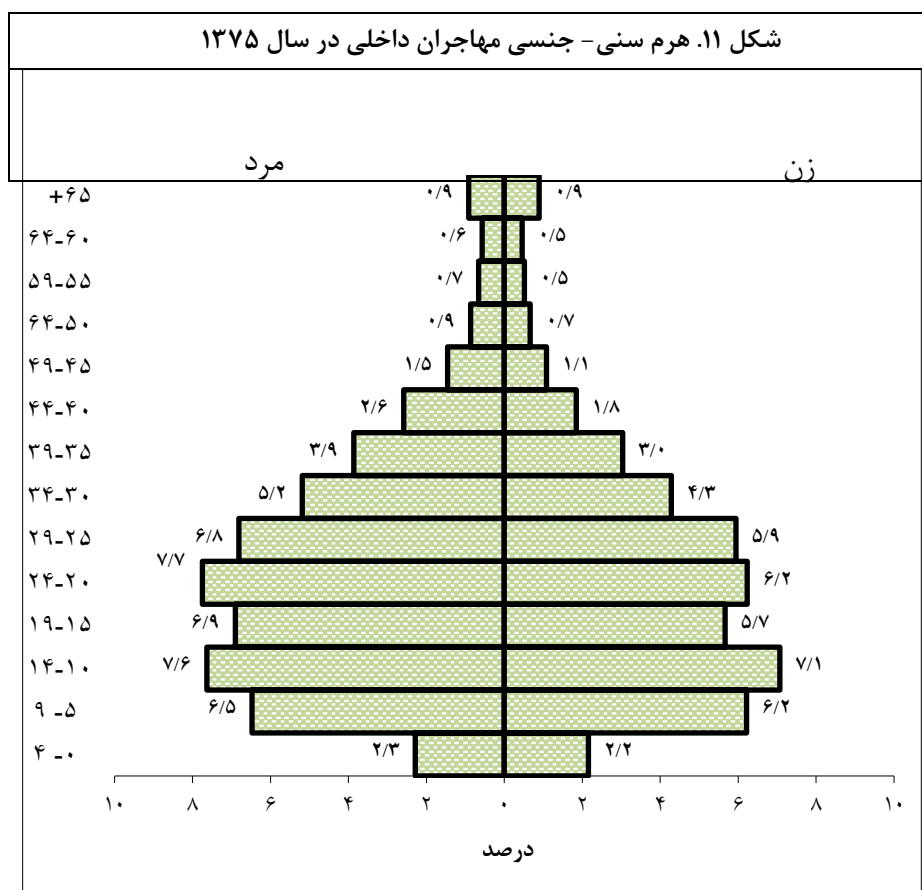
۳-۱. ساختار سنی - جنسی مهاجران داخلی طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵

همان‌طور که بیان شد عموماً مهاجرت در دوره سنی خاصی رخ می‌دهد و علت مهاجرت افراد در دوره‌های سنی برحسب جنس و سن آنان نیز متفاوت است. هرم سنی جنسی مهاجران از ابزارهای نمایشی مهمی است که قدرت تبیین‌کنندگی قابل قبولی برای نشان دادن ترکیب سنی - جنسی یک منطقه دارند. این ابزار ضمن نشان دادن این ویژگی، قابلیت مقایسه بین مناطق و دوره‌های مختلف را نیز فراهم می‌آورد. نمودار زیر هرم سنی - جنسی مهاجران داخلی کشور طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ را نشان می‌دهد.

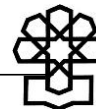
براساس آنچه در نمودار مشاهده می‌شود در این دوره جز در گروه سنی اول یعنی ۴-۰ ساله، سهم گروه‌های سنی ۵-۹ ساله تا ۲۹-۲۵ ساله نسبتاً برابر است و از این گروه سنی به بعد، مهاجرت کاهش پیدا کرده است. بیش از ۶۶

1. Rodriguez -Vignoli and Rowe.
2. Rogers.

درصد از کل مهاجرت‌های این دوره در سنین ۲۹-۵ سالگی انجام صورت گرفته است که بیشترین میزان آن با ۱۴/۷ درصد برای سن ۱۰-۱۴ ساله و ۱۳/۹ درصد برای ۲۴-۲۰ ساله‌ها ثبت شده است. گروه‌های سنی که عموماً در سن کار و فعالیت اقتصادی، ازدواج و تشکیل خانواده و نیز تحصیلات بوده که به‌دنبال دسترسی به امکانات و زندگی بهتر اقدام به مهاجرت کرده‌اند.

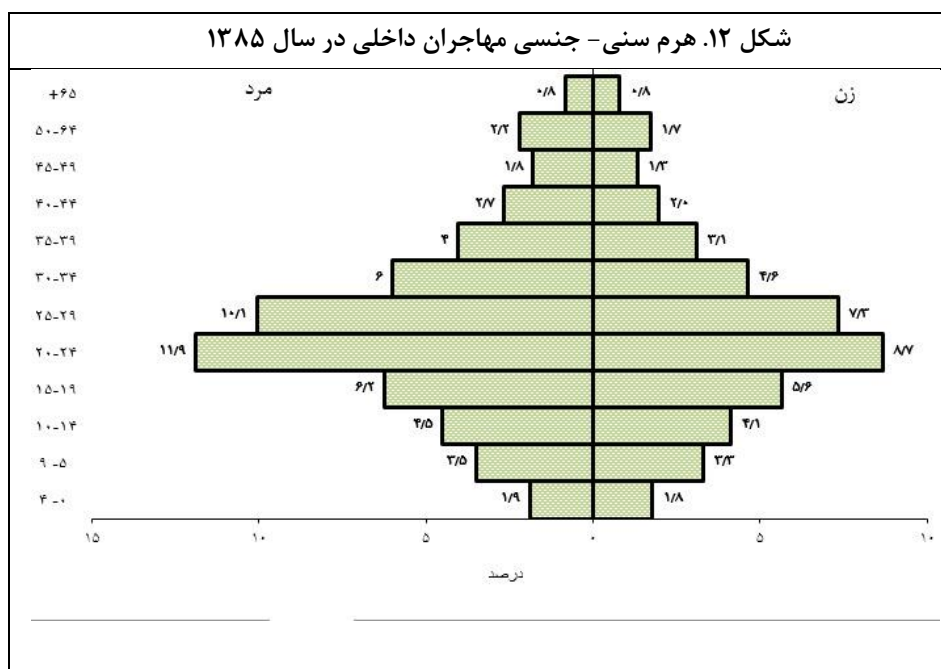

گروه‌های سنی ۴-۰ و ۴۵ ساله و بیشتر، کمترین سهم مهاجرت را داشته‌اند؛ به‌طوری که تنها حدود ۸ درصد از مهاجرت‌ها مربوط به بیشتر از ۴۵ ساله است. تفاوت جنسی مهاجران نیز در هرم سنی فوق به‌خوبی نمایان است. طی سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ غلبه تعداد مهاجران با ۵۳/۲ درصد مربوط به مردان بوده است. این برتری عددی در همه گروه‌های سنی نیز قابل مشاهده است. بیشترین تفاوت جنسی مهاجران مربوط به دو گروه سنی ۲۴-۲۰ ساله و ۱۹-۱۵ ساله است که در مقابل ۷/۷ و ۶/۹ درصد مردان به ترتیب ۶/۲ و ۵/۷ درصد زن مهاجر وجود داشته است. با افزایش سن همراه با کاهش مهاجرت، تفاوت جنسی نیز کاهش پیدا کرده و در ۶۴-۶۰ و ۶۵ ساله و بیشتر به حدود صفر می‌رسد.

۲-۳. ساختار سنی - جنسی مهاجران داخلی طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵

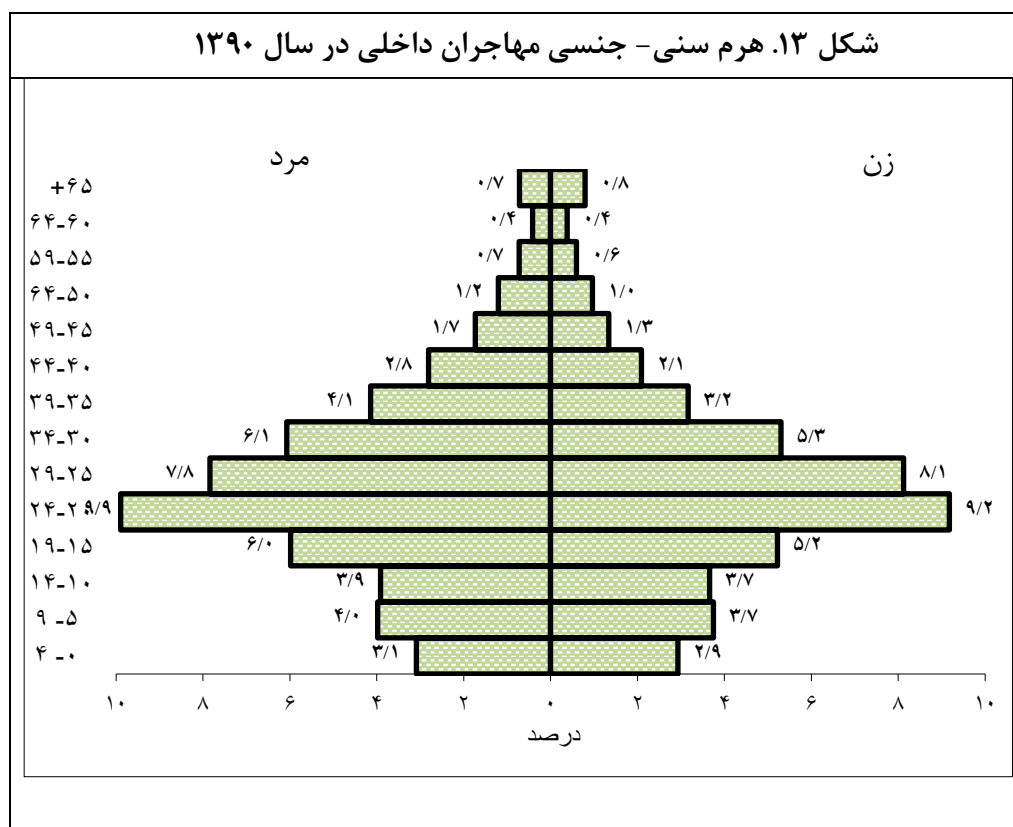
همراه با تغییر ساختار سنی جمعیت کشور، هرم سنی- جنسی مهاجران داخلی طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ نیز تغییراتی را نشان می‌دهد. در این دوره همچنان مهاجرت مردان برتری کمی قابل توجهی بر زنان دارد (۵۵/۶ درصد مهاجرت مردان در مقابل ۴۴/۳ درصد زنان). تفاوت مهاجرت زنان و مردان در همه گروه‌های سنی نیز قابل مشاهده و همچنان به نفع مردان است. بیشترین تفاوت جنسی در مهاجرت مربوط به گروه سنی ۲۴-۲۰ است که در مقابل حدود ۱۲ درصد در میان مردان، این میزان برای زنان در سطح ۸/۷ درصد بوده است. با وجود اینکه این الگوی برتری کمی تعداد مردان بر زنان مهاجر در سایر سنین نیز وجود دارد، اما با افزایش سن این تفاوت نیز کاهش پیدا کرده، به طوری که در گروه‌های سنی ۴۵ ساله و بیشتر به کمتر از ۰/۵ و حتی صفر رسیده است.

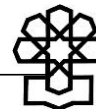
بر اساس هرم سنی دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵، الگوی سنی مهاجران داخلی نیز تغییراتی داشته است. در واقع به دنبال تغییر ساختار سنی کشور و ورود جمعیت بیشتری با سنین جوانی، مهاجرت نیز در گروه سنی متفاوتی افزایش پیدا کرده است. در این دوره عمده مهاجرت‌های کشور در گروه‌های سنی ۲۴-۲۰ ساله (۲۰/۶ درصد) و سپس ۲۹-۲۵ ساله (۱۷/۴ درصد) صورت گرفته، به طوری که ۳۸ درصد از کل مهاجرت‌ها را شامل می‌شود. کمترین سهم سنی مهاجرت مربوط به گروه‌های سنی ۴۵ ساله و بالاتر و نیز افراد زیر ۱۵ ساله است؛ گروه‌های سنی که عمدتاً به دلیل تبعیت از خانواده مهاجرت می‌کنند. در حالی که مهاجرت در سایر گروه‌های سنی عموماً به دلیل اشتغال، آموزش و سربازی است و با توجه به اینکه این گروه‌های سنی در سنین فعالیت اقتصادی، ازدواج و تشکیل خانواده و باروری هستند، مهاجرت آنها پیامدهای جمعیتی و اقتصادی- اجتماعی قابل توجهی را برای مبدأ و مقصد به دنبال خواهد داشت.

۳-۳. ساختار سنی - جنسی مهاجران داخلی دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۰

بر اساس نتایج سرشماری دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۰، الگوی سنی - جنسی مهاجران تفاوت‌های قابل توجهی را در مقایسه با دوره‌های قبل نشان داده است. در این دوره بیش از ۵۰ درصد از مهاجران داخلی در بازه سنی ۱۵-۳۴ سال صورت گرفته است (۵۷/۶ درصد) که بیشترین آن با حدود ۱۹ درصد مربوط به گروه سنی ۲۰-۲۴ ساله و سپس ۲۵-۲۹ ساله (۱۵/۹ درصد) است. در واقع در این دوره سن اوج در مهاجرت ۲۴ سالگی بوده است. یکی از تفاوت‌های قابل اشاره در الگوی سنی مهاجران این دوره افزایش سهم گروه‌های سنی زیر ۱۵ ساله است، به طوری که بیش از ۲۰ درصد از کل مهاجران در این سنین بوده، عمده مهاجران در این سنین بوده است. نسبت مهاجران در سنین سالمندی همچنان به مانند الگوی دوره‌های قبل بوده و از پایین‌ترین سطح برخوردار است.

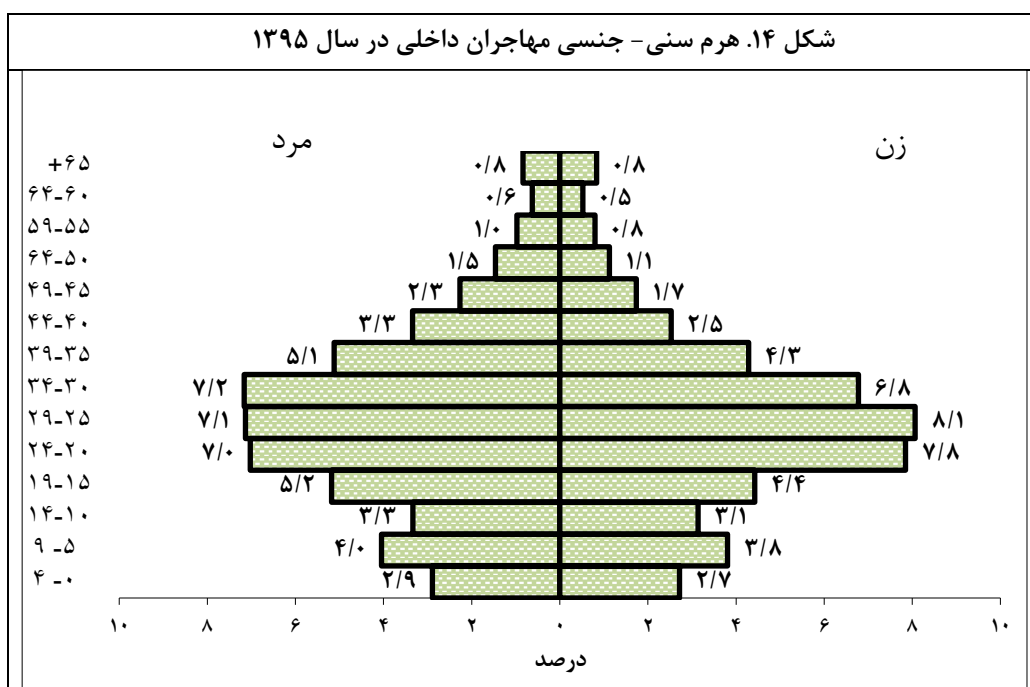
در این دوره نیز به صورت کلی تعداد مردان مهاجر بر زنان غلبه دارد (۵۳/۵ درصد مردان و ۴۷/۵ درصد زنان). این تفاوت جنسی در همه گروه‌های سنی نیز نمایان است. تنها در گروه سنی ۲۵-۲۹ سال تعداد مهاجران زن با ۸/۱ درصد بیشتر از مردان با ۷/۸ درصد بوده است. بیشترین تفاوت جنسی مهاجران در گروه سنی ۳۵-۳۹ ساله وجود دارد که با افزایش سن از شدت آن نیز کاسته شده است. همچنین بر اساس هرم سنی - جنسی فوق، الگوی سنی مهاجران در هر دو جنس یکسان است. افزایش تعداد مهاجران با افزایش سن از کودکی و به اوج رسیدن آن در سنین

۲۰-۳۴ سالگی و کاهش آن با افزایش سن تا سنین بازنشستگی؛ اما آنچه موجب تفاوت این هرم با دوره‌های پیش شده، افزایش مهاجرت در میان زنان است، گرچه هنوز تفاوت قابل تأملی با مردان دارد.

۳-۴. ساختار سنی - جنسی مهاجران داخلی طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰

هرم سنی - جنسی مهاجران داخلی طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰ نشان می‌دهد که الگوی سنی مهاجرت در کشور تغییرات چندانی نداشته است. عمده مهاجرت داخلی در گروه سنی ۱۵-۳۴ سال صورت گرفته است (۴۴ درصد). کمترین سهم مهاجرتی مربوط به سنین زیر ۱۵ سال و سالمندان است، اما در مقایسه هرم سنی - جنسی این دوره با دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۰ باید اشاره کرد که مهاجرت در این دوره به سنین بالاتری انتقال یافته و دامنه و گستره آن افزایش پیدا کرده است. همچنین سن در اوج مهاجرت در این دوره به ۳۱ سالگی افزایش یافته است. از سویی مهاجرت افراد زیر ۱۵ ساله نیز در این دوره کاهش قابل ملاحظه‌ای داشته و از ۲۱/۳ درصد به ۱۹/۸ درصد رسیده است.

مقایسه جنسی مهاجرت این دوره نیز نشان از افزایش مهاجرت‌های زنان و رسیدن به سطح ۴۸/۴ درصد در مقابل ۴۷/۵ درصد دوره قبل دارد، گرچه همچنان مردان بیشتر از زنان مهاجرت می‌کنند. برتری کمی مردان در مهاجرت در بیشتر گروه‌های سنی نیز قابل مشاهده است. تقریباً در همه گروه‌های سنی به جز سه گروه سنی ۰-۴ سال و ۲۰-۲۴ و ۲۵-۲۹ سال، نسبت مردان بیشتر از زنان مهاجر است؛ با وجود این، به‌ویژه، در دو گروه سنی ۲۰-۲۴ و ۲۵-۲۹ سال نسبت زنان بیشتر از مردان است که بیشترین اختلاف جنسی نیز در همین دو گروه سنی ثبت شده است. کمترین تفاوت جنسی مربوط به سالمندان و در رتبه دوم افراد زیر ۱۵ سال است. نکته قابل توجه در تفاوت جنسی مهاجران،

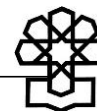
کاهش آن طی دوره‌های اخیر است که نشان از افزایش مهاجرت زنان در کشور دارد.

۴. مهاجرت طول عمر و مقایسه آن در سرشماری‌های سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۹۰

داده‌های مهاجرت داخلی را می‌توان بر دو نوع از سرشماری اخذ کرد. در مهاجرت‌های دوره‌ای، افراد براساس محل اقامت قبلی و فعلی طی دوره‌ای خاص (معمولاً ۵ یا ۱۰ ساله) مورد پرسش قرار می‌گیرند و بر این اساس مهاجران تعریف می‌شوند، اما در نوع دیگری از مهاجرت که مهاجرت طول عمر نامیده می‌شود، مهاجر براساس تفاوت محل تولد و محل سکونت فعلی او، شناسایی می‌شود. هر دو این داده‌ها در سرشماری‌های کشور موجود است، اما مسئله نهفته در این نوع مهاجرت این است که جابه‌جایی‌های واسط حذف می‌شوند؛ به این معنا که در صورتی که فرد طی دوره تولد تا حال حاضر، چندین مهاجرت داشته باشد، در داده‌های طول عمر منظور نمی‌شود. همچنین این نوع مهاجرت به دلیل مبنا بودن محل تولد و محل سکونت فعلی، آمار مهاجرت برگشتی یعنی زمانی که فرد به خارج از محل تولد خود مهاجرت کرده و بعداً مجدداً به محل تولد خود برگشته است، را نمی‌تواند مورد ارزیابی قرار دهد، اما در مجموع می‌توان اطلاعات جالب توجهی را تغییر محل تولد ارائه دهد. در زیر تلاش شده است که مهاجرت طول عمر دو سال ۱۳۶۵ و ۱۳۹۰ مورد مقایسه قرار گیرد.

همان‌طور که در جدول زیر نشان داده شده است در سال ۱۳۶۵ بیش از ۲۱ درصد از جمعیت مهاجر طول عمر بوده‌اند و محل تولدشان مکانی جز محل اقامت فعلی آنان بوده است. این مقدار در سال ۱۳۹۰ با افزایشی حدود ۹ درصدی، افزایش پیدا کرد و به عددی برابر با ۳۰/۲ درصد رسید. بررسی مهاجران طول عمر براساس محل سکونت آنان نیز نشان داد که هم در نقاط شهری و هم نقاط روستایی کشور، مهاجران طول عمر افزایش پیدا کرده است. به‌طوری که در نقاط شهری این میزان از ۲۹/۷ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۳۴/۷ درصد در سال ۱۳۹۰ رسید. در نقاط روستایی، اما این افزایش بیشتر از سطح شهری و حتی کشوری بود. طی دوره ۱۳۶۰ تا ۱۳۹۰ نسبت مهاجران طول عمر با افزایشی ۷ درصدی از ۱۱/۹ درصد به ۱۸/۹ درصد رسید.

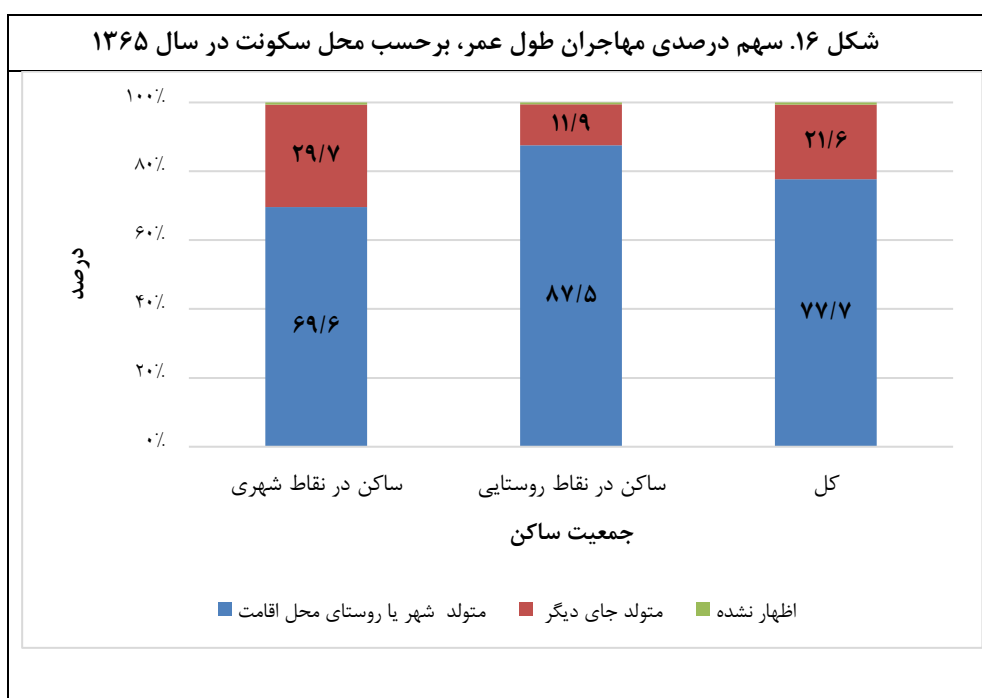
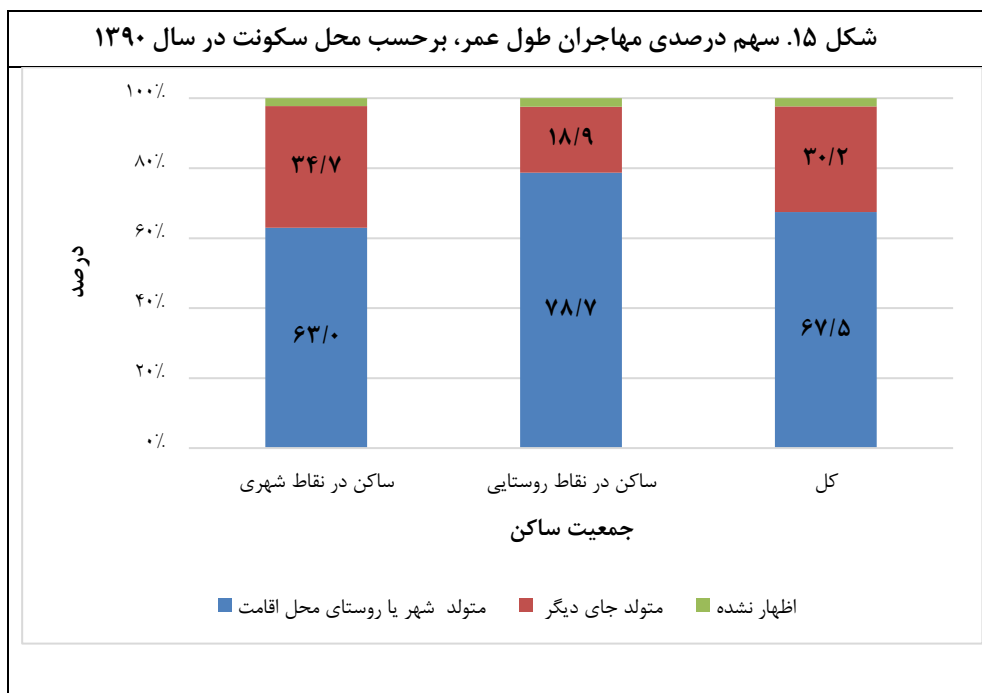

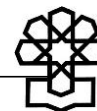
جدول ۶. مقایسه مهاجران طول عمر سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۹۰ برحسب محل سکونت

۱۳۶۵		۱۳۹۰			
درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۶۹/۶	۱۸۶۸۴۰۸۱	۶۳/۰	۳۳۷۹۸۵۵۵	متولد شهر محل اقامت	ساکن در نقاط شهری
۲۹/۷	۷۹۷۹۲۳۴	۳۴/۷	۱۸۶۱۹۲۱۳	متولد جای دیگر	
۰/۷	۱۸۱۲۴۶	۲/۳	۱۲۲۸۸۹۳	اظهار نشده	
۱۰۰/۰	۲۶۸۴۴۵۶۱	۱۰۰/۰	۵۳۶۴۶۶۶۱	کل	
۸۷/۵	۱۹۵۶۳۳۱۴	۷۸/۷	۱۶۸۷۱۰۷۰	متولد روستای محل اقامت	ساکن در نقاط روستایی
۱۱/۹	۲۶۵۷۲۸۷	۱۸/۹	۴۰۴۸۷۸۸	متولد جای دیگر	
۰/۶	۱۲۸۷۵۰	۲/۵	۵۲۶۹۲۵	اظهار نشده	
۱۰۰/۰	۲۲۳۴۹۳۵۱	۱۰۰/۰	۲۱۴۴۶۷۸۳	کل	
۷۷/۷	۳۸۲۴۷۳۹۵	۶۷/۵	۵۰۶۶۹۶۲۵	متولد در محل اقامت	جمعیت ساکن
۲۱/۶	۱۰۶۳۶۵۲۱	۳۰/۲	۲۲۶۶۸۰۰۱	متولد جای دیگر	
۰/۶	۳۰۹۹۹۶	۲/۳	۱۷۵۵۸۱۸	اظهار نشده	
۱۰۰/۰	۴۹۱۹۳۹۱۲	۱۰۰/۰	۷۵۰۹۳۴۴۴	کل	

اشکال زیر مهاجران طول عمر سال ۱۳۶۵ و ۱۳۹۰ را نشان می‌دهد. براساس نمودار، در سال ۱۳۹۰ عمده مهاجران طول عمر، ساکنان مناطق شهری هستند (۳۴/۷ درصد در شهر در مقابل ۱۸/۹ درصد روستا). در سال ۱۳۶۰ نیز الگوی مشابهی وجود داشته است. بیش از ۲۹ درصد از مهاجران طول عمر این سال ساکن شهر و حدود ۱۲ درصد نیز ساکن شهرها بوده‌اند. بیشترین تفاوت بین مهاجران طول عمر شهری و روستایی با اختلاف ۱۷/۸ درصد، مربوط به سال ۱۳۶۵ است. با توجه به شدت مهاجرت‌های روستا شهری طی سال‌های ۱۳۶۵ از یکسو و نیز بالاتر بودن نسبت مهاجرت‌های شهری از سوی دیگر، این روند کاملاً طبیعی به نظر می‌رسد.

همچنین با بررسی مهاجران طول عمر براساس محل تولد نتایج نشان داد که درحالی که در سال ۱۳۹۰ حدود ۶۵ درصد از مهاجران طول عمر ساکن مناطق شهری، متولد نقاط شهری بوده‌اند، اما این مقدار در سال ۱۳۶۰ برابر با ۴۶/۳ بوده است. در مقابل این افزایش، نسبت مهاجران طول عمر متولد نقاط روستایی قرار دارد که محل سکونت آنان نقاط شهری است، درحالی که این نسبت در سال ۱۳۹۰ برابر با ۳۶/۱ درصد بوده، در سال ۱۳۶۵ با کاهشی ۱۶/۳ درصدی به سطح ۴۷/۹ درصد رسیده است. همچنین نتایج نشان داد با وجود کاهش چشمگیر مهاجران طول عمر

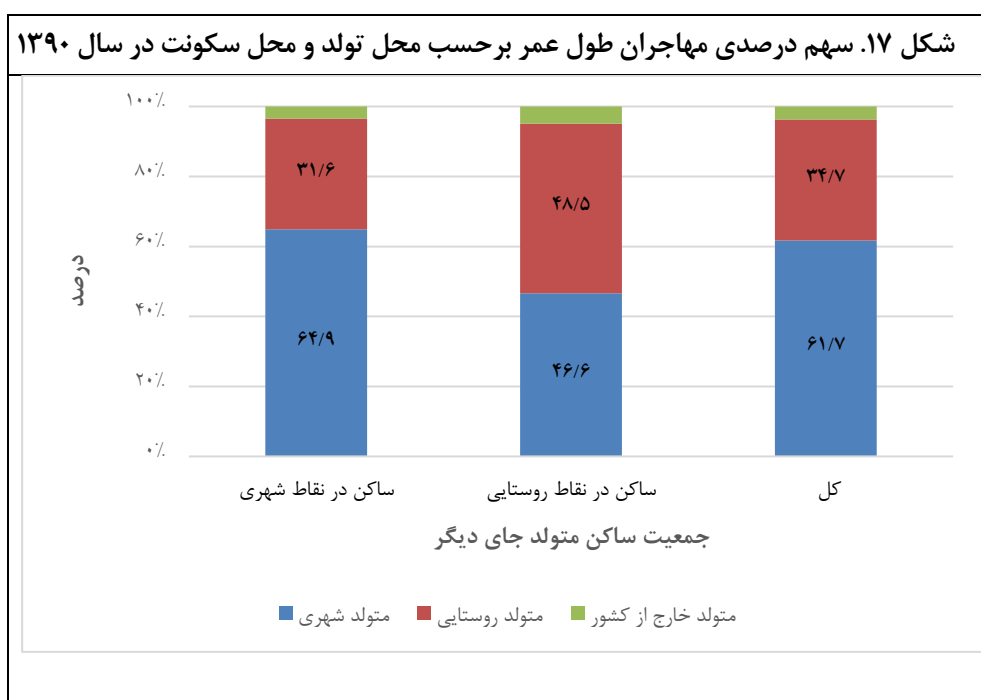

ساکن نقاط روستایی، که محل تولد آنان روستا بوده است (از ۵۶/۹ درصد در سال ۱۳۶۰ به ۴۸/۸ درصد در سال ۱۳۹۰)، در مقابل مهاجران طول عمری ساکن روستا که محل تولد آنان نقاط شهری بوده، به شدت افزایش پیدا کرده و از ۲۸/۶ درصد به ۴۶/۶ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است.

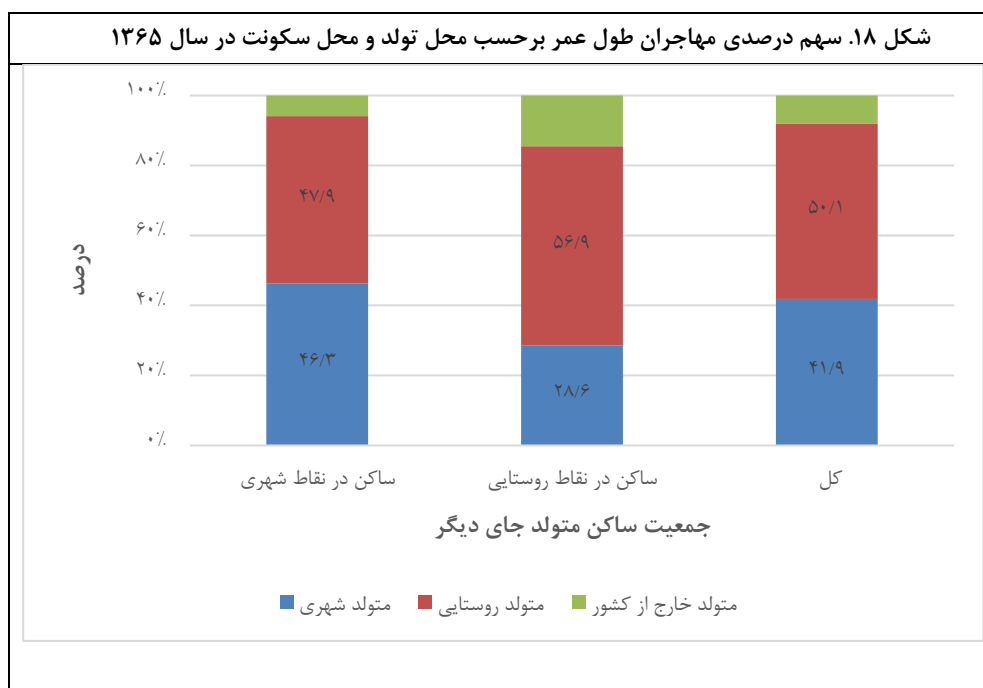
جدول ۷. مقایسه مهاجران طول عمر سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۹۰ بر حسب محل تولد و محل سکونت

کل	متولد خارج از کشور		متولد روستایی		متولد شهری			
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
۱۰۰	۱۸۶۱۹۲۱۳	۳/۴	۶۳۷۴۰۰	۳۱/۶	۵۸۹۱۹۸۵	۶۴/۹	۱۲۰۸۹۸۲۸	ساکن در نقاط شهری
۱۰۰	۴۰۴۸۷۸۸	۴/۹	۱۹۹۷۸۹	۴۸/۵	۱۹۶۲۷۳۹	۴۶/۶	۱۸۸۶۲۶۰	ساکن در نقاط روستایی
۱۰۰	۲۲۶۶۸۰۰۱	۳/۷	۸۳۷۱۸۹	۳۴/۷	۷۸۵۴۷۲۴	۶۱/۷	۱۳۹۷۶۰۸۸	کل
۱۰۰	۷۹۷۹۲۳۴	۵/۸	۴۶۶۶۲۶	۴۷/۹	۳۸۲۰۴۷۴	۴۶/۳	۳۶۹۲۱۳۴	ساکن در نقاط شهری
۱۰۰	۲۶۵۷۲۸۷	۱۴/۵	۳۸۵۸۸۱	۵۶/۹	۱۵۱۱۵۴۳	۲۸/۶	۷۵۹۸۶۳	ساکن در نقاط روستایی
۱۰۰	۱۰۶۳۶۵۲۱	۸/۰	۸۵۲۵۰۷	۵۰/۱	۵۳۳۲۰۱۷	۴۱/۹	۴۴۵۱۹۹۷	کل

اختلاف قابل توجه بین دو سال مذکور مربوط به متولدین خارج از کشور است. در سال ۱۳۹۰ متولدین خارج از کشور که هم‌اکنون ساکن نقاط شهری هستند از ۵/۸ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۳/۴ درصد کاهش یافته است، این الگو، اما با شدت بیشتری، در ساکنان مناطق روستایی نیز مشاهده می‌شود. متولدین خارج از کشوری که محل سکونت آنان روستا بوده است طی دوره مذکور از ۱۴/۵ درصد به کمتر از ۵ درصد کاهش یافته‌اند.

مقایسه مهاجران طول عمر برحسب محل تولد در سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که از کل مهاجران طول عمر ساکن نقاط شهری، حدود ۶۵ درصد متولد سایر نقاط شهری بوده و حدود یک‌سوم از آنها متولدین مناطق روستایی بوده‌اند. کمترین نسبت نیز مربوط به متولدین خارج از کشور است، اما در مهاجران طول عمر ساکن نقاط روستایی، تناسبی نسبی برقرار است. یعنی حدود ۴۶ درصد از آنها متولدین شهر و ۴۸ درصد نیز متولدین روستا بوده‌اند. هم در میان ساکنان شهر و هم روستا، کمترین نسبت مربوط به مهاجران طول عمر متولد خارج از کشور است که کمتر از ۵ درصد می‌باشد.

بررسی مهاجران طول عمر سال ۱۳۶۵ نتایج متفاوتی را به دست داد. در این سال، مهاجران طول عمر ساکن نقاط شهری برحسب محل تولد وضعیتی نسبتاً برابر داشتند؛ حدود ۴۶ درصد از آنها متولد نقاط شهری و ۴۷/۹ درصد نیز ساکن نقاط روستایی بوده‌اند، اما این تناسب در مهاجران ساکن روستا کاملاً تغییر کرد. تنها ۲۸/۶ درصد از این مهاجران متولد شهر بوده و بیش از ۵۵ درصد متولدین سایر نقاط روستایی بوده‌اند. در این دوره نسبت مهاجران طول عمری که محل تولد آنان خارج از کشور بوده بیش از ۵ درصد ثبت شده که سهم مهاجران طول عمر ساکن نقاط روستایی ۱۴/۵ درصد و ساکنان نقاط شهری ۵/۸ درصد بوده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مهاجرت یکی از سه عامل اصلی تغییرات جمعیتی است که به‌ویژه در سال‌های اخیر با کاهش نسبی میزان مولید و مرگ‌ومیر، نقش مهمی را تغییر نرخ رشد و حجم جمعیت مناطق داخلی برعهده دارد. این رفتار جمعیتی بنابر ذات و ماهیت خاص خود ضمن تأثیرگذاری همزمان بر دو منطقه مبدأ و مقصد، تأثیرات کوتاه و بلندمدتی را نیز به‌همراه دارد که می‌تواند هم کمیت و هم کیفیت جمعیت را متأثر سازد. بنابراین از مهم‌ترین مواردی است که باید در سیاستگذاری‌های منطقه‌ای و برنامه‌ریزی‌های بلندمدت لحاظ شود.

به‌صورت کلی و در عموم کشورها، داده‌های مهاجرت به‌واسطه سرشماری‌های عمومی به‌دست می‌آید که براساس آن می‌توان ویژگی‌های مهاجران، روند و الگوهای مهاجرت طی زمان را به‌دست آورد. آنچه در این مطالعه از الگو و ساختار مهاجرت داخلی به‌دست آمد نشان می‌دهد که طی ۳۰ سال اخیر تغییرات قابل‌تأملی در مهاجرت کشور رخ داده است.

الگوهای مهاجرت از سمت مهاجرت‌های روستا به شهر به مهاجرت‌های شهر به شهر تغییر یافته و سهم زیادی از جابه‌جایی‌ها به حرکات جمعیتی بین دو نقطه شهری افزایش یافته است. در شرایط فعلی، مهاجرت از سمت روستا به شهر نیست، بلکه از سوی مناطق شهری به سایر نقاط شهری است، مهاجرتی که عمدتاً از سمت مناطق شهری کوچک‌تر به سمت شهرهای بزرگ و کلان‌شهر در حال رخ دادن است. افزایش جمعیت کلان‌شهرها، افزایش میزان آلودگی‌های این مناطق، گسترش حاشیه‌نشینی، افزایش قیمت مسکن و زمین از مهم‌ترین پیامدهایی این الگوی مهاجرتی در کشور است. همچنین الگوهای مهاجرتی برحسب تقسیم‌بندی‌های کشوری نیز تغییراتی داشته است. مهاجرت‌های بین‌استانی افزایشی زیادی یافته و از سهم مهاجرت‌های درون‌استانی کاسته شده است که نشانگر جابه‌جایی جمعیت در فواصل بیشتر و در واقع کم‌رنگ شدن نقش فاصله در مهاجرت است.

همچنین با توجه به توزیع فضایی جابه‌جایی و مهاجرت بین‌استانی، باید اظهار داشت که مهاجرت‌های داخلی از سمت مناطق کمتر توسعه‌یافته به سمت توسعه‌یافته در جریان است. استان‌های دارای سطح توسعه بالاتر، مهاجرپذیرتر و بالعکس استان‌های در حال توسعه، تراز مهاجرتی منفی دارند. این جریان و الگوی مهاجرتی در مطالعات بسیاری نشان داده شده است. مشفق (۱۳۸۹)، شهبازین و همکاران (۱۳۹۷)، صادقی و شکریانی (۱۳۹۵) و عسکری ندوشن و همکاران (۱۳۹۵). از جمله مهم‌ترین مطالعات انجام شده در این زمینه هستند که همگی مؤید تأثیر توسعه‌یافتگی بر میزان مهاجرت در سطح استانی و شهرستانی هستند. با توجه به تأثیر این عامل در مهاجرت، می‌توان علت مهاجرت را در عوامل اقتصادی جستجو کرد. از سویی با تداوم مهاجرت به مناطق توسعه‌یافته، سطح نابرابری‌های منطقه‌ای تشدید شده و چرخه مهاجرت همچنان تداوم پیدا می‌کند.

از دیگر تغییرات مهم طی ۳۰ ساله اخیر، تغییر الگوی سنی و جنسی مهاجرت است. در واقع باید این‌گونه اظهار داشت که مهاجرین گروه تصادفی از جامعه نیستند، بلکه افرادی هستند با ویژگی‌هایی متفاوت از جمعیتی که مهاجرت نمی‌کنند. همین ویژگی‌ها می‌تواند زمینه را برای تغییرات ساختاری جمعیت هم در مبدأ و هم مقصد فراهم کند. بررسی سنی مهاجران نشان می‌دهد الگوی سنی خاصی در میان مهاجران وجود دارد. مهاجرت در گروه‌های سنی زیر

۱۵ ساله در سطح پایینی قرار دارد، اما با افزایش سن، رو به فزونی می‌رود. در سنین ۲۰-۳۴ سالگی مهاجرت به اوج رسیده و بیشترین سطح خود را تجربه می‌کند و سپس با افزایش سن از شدت و گستردگی آن کاسته شده و در سنین سالمندی به پایین‌ترین سطح می‌رسد. با توجه به غلبه گروه‌های سنی جوان در مهاجرت باید توجه داشت که جمعیت گروه‌های سنی بیان شده افراد فعال اقتصادی هستند که به‌صورت بالقوه در آستانه تشکیل خانواده و ازدواج و باروری هستند. لذا مهاجرت این افراد می‌تواند علاوه بر تأثیر مستقیم بر حجم جمعیت هریک از دو منطقه، با تحت تأثیر قرار دادن الگوی سنی و در نتیجه میزان‌های ازدواج و باروری، جمعیت آتی را نیز متأثر سازد. نکته قابل توجه در این ساختار سنی و نیز جنسی این مهم است که با توجه به اینکه از یکسو عمده مهاجرت‌های داخلی از سمت استان‌های کمتر توسعه‌یافته به سمت استان‌های توسعه‌یافته است و از سوی دیگر، میزان باروری در استان‌های توسعه‌یافته کمتر است، بنابراین براساس تئوری انطباق، مهاجران وارد شده به مناطق توسعه‌یافته در جهت هم‌نواپی با ساکنان مقصد، میزان باروری خود را کاهش می‌دهند که این امر در بلندمدت موجب کاهش میزان مولید کل کشور نیز می‌شود (شهبازین، ۱۴۰۱). از دیگر الگوهای تغییر یافته مهاجرت ایران، افزایش مهاجرت زنان است. این تغییر به‌ویژه در دو دوره اخیر در سنین میانی بیشتر قابل مشاهده است، افزایش تعداد زنان در میان مهاجران به‌حدی است که بحث زنانه شدن مهاجرت مطرح شده است. افزایش سطح تحصیلات و اشتغال زنان، فراهم بودن شرایط شغلی و کار بهتر و همچنین وجود آزادی‌های اجتماعی و فرهنگی بیشتر برای زنان، این افزایش به‌ویژه به‌صورت مهاجرت به شهر تهران، مشاهده می‌شود. (محمودیان و همکاران، ۱۳۸۸)

مهاجرت به‌دلیل گزینشی بودن در سن و جنس تغییرات زیادی را ایجاد می‌کند. مهاجرت مردان به‌ویژه مردان جوان ضمن کاهش نیروی کار در مبدأ، تراکمی از نیروی کار در مقصد را ایجاد می‌کند که ماحصل آن چیزی جز افزایش نرخ بیکاری در مقصد، گسترش مشاغل غیررسمی و مسائلی از این دست نیست. ازسویی با مهاجرت افراد جوان، روند سالمندی و نیز مضیقه ازدواج برای دختران (با توجه به برتری کمی مردان در مهاجرت) در مبدأ افزایش پیدا می‌کند.

راهکارهای سیاستی پیشنهادی

ادامه روند مهاجرت طی چند دهه منجر به شدت گرفتن بیشتر توزیع نابرابر جمعیت در کشور شده است و حل مسئله بی‌تعادلی در نظام توزیع جمعیتی در سطح ملی و منطقه‌ای که در واقع منشأ بسیاری از مشکلات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است، به یک برنامه جامع نظام اسکان جمعیت نیاز دارد. عنصر و عامل کلیدی در اجرای برنامه اسکان جمعیت ایجاد تعادل و توازن بین قابلیت‌ها و پتانسیل‌های طبیعی و اقتصادی منطقه‌ای و ظرفیت‌های جمعیتی است.

عدم توجه به نظام و مکانیسم‌های مهاجرت‌های داخلی و قابلیت جذب و دفع جمعیت مناطق، بی‌توجهی به نحوه اسکان و توزیع جمعیت در سطح ملی و منطقه‌ای در برنامه‌ریزی‌های کلان ملی و منطقه‌ای سبب خنثی شدن و هدر رفت سرمایه‌گذاری‌های بخش دولتی و خصوصی می‌شود. ایران، نه‌تنها نیازمند بررسی‌های جمعیت‌شناختی مناطق از حیث کمی و کیفی است، بلکه انطباق این داده‌ها با برنامه‌ها و طرح‌های توسعه‌ای آن نواحی نیز حائز توجه فزاینده است تا سطوح رشد و توسعه‌یافتگی در پهنه سرزمین، هماهنگ و پایدار صورت گیرد. اگر روند فعلی ادامه یابد توزیع

فضایی جمعیت و فعالیت به شدت نامتعادل تر شده و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی بسیاری را به دنبال خواهد داشت. به علاوه منابع پایه توسعه در معرض تخریب و نابودی قرار گرفته و نسل آینده از منابع ملی محروم خواهد بود. بنابراین لازم است سیاست‌های تثبیت جمعیت و توزیع متناسب جمعیت و فعالیت در سطح فضای ملی با جدیت دنبال شود. با توجه به وضعیت مهاجرت داخلی در ایران، می‌توان اقدامات زیر را به عنوان راهکارهای سیاستی پیشنهادی در جهت برنامه‌ریزی برای کنترل وضعیت مهاجرت داخلی ارائه داد:

- تقویت و بهبود کیفیت داده‌های مهاجرت در سرشماری‌های کشور.
- انجام سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی در مناطق محروم متناسب با زیست بوم و آمایش سرزمین.
- افزایش فرصت‌های اشتغال و در واقع اشتغال‌زایی در استان‌های محروم.
- تمرکززدایی و کاهش نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی بین مناطق.
- تأسیس مراکز درمانی و بهداشتی با امکانات لازم همراه کادر درمانی مجرب.
- توجه به ظرفیت‌های محیط زیستی، رشد اقتصادی، توسعه پایدار، امنیت غذایی، اجتماعی و... را نیز نباید از نظر دور داشت.

منابع و مأخذ

۱. محمودیان، حسین و علی، قاسمی اردهایی. بررسی وضعیت مهاجرت و شهرنشینی در ایران، ۱۳۹۲.
۲. مشفق، محمود. مهاجرت داخلی در ایران: بررسی سطوح و روندهای مهاجرت داخلی در ایران و عوامل مؤثر بر آن ۸۵-۱۳۵۵.
- پایان‌نامه دکتری جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ۱۳۸۹.
۳. صادقی، رسول و محسن، شکرانی. تحلیل نوسانات فضایی تأثیر توسعه بر مهاجرت داخلی بین شهرستانی در ایران، مجله توسعه محلی، دوره ۸، ش ۲، ۱۳۹۵.
۴. شهبازین، سعیده و محمد جلال، عباسی شوازی و عباس، عسکری ندوشن. تغییرات الگوهای سکونتی ایران با تأکید بر مهاجرت داخلی طی دوره ۱۳۹۵-۱۳۷۰، دو فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات جمعیتی، دوره ۳، ش ۲، ۱۳۹۶.
۵. عسکری ندوشن، عباس و احسان، لشکری و سمیه، فرامرزیان. رابطه شاخص‌های توسعه و مهاجرت‌پذیری شهرستان‌های ایران، فصلنامه تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری، دوره ۱۲، ۱۳۹۵.
۶. محمودیان، حسین و حجه بی بی، رازقی نصرآبادی، محمدرضا، کارگورشورکی. زنان مهاجر تحصیلکرده در تهران، نشریه زن در توسعه و سیاست، دوره ۷، ش ۴، ۱۳۸۸.
۷. شهبازین، سعیده و محمد جلال، عباسی شوازی و عباس، عسکری ندوشن. نقش مهاجرت داخلی بر بازتوزیع جمعیت کشور: دوره زمانی ۱۳۹۵-۱۳۷۰، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، سال ۱۳، ش ۲۵، ۱۳۹۷.
۸. شهبازین، سعیده. بررسی سهم مهاجرت در تغییر نرخ رشد جمعیت استان‌های کشور طی دوره زمانی ۱۳۹۵-۱۳۸۵، فصلنامه جمعیت، دوره ۲۸، شماره‌های ۱۱۵ و ۱۱۶، ۱۴۰۱.
۹. صادقی، رسول و معصومه، قاراخانی و سعیده، شهبازین و دیگران. تدوین سند ملی مهاجرت داخلی در ایران، وزارت کشور، شهریورماه سال ۱۴۰۰.
۱۰. لوکاس، دیوید و پاول میر. درآمدی بر مطالعات جمعیت، ترجمه حسین محمودیان، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱.

11. Bell, M; Charles-Edwards, E; Ueffing, P; Stillwell, J; kUPiszewski, M; kUPiszewski, D (2015) Internal Migration and Development: Comparing Migration Intensities around the World. Jour of Population and Development Review; 41(1): 33–58 .
12. Bell, M; Blake, M; Boyle, P; Duke-Williams. O; Rees, O; Stillwell, J; Hugo, G (2002). Cross-national comparison of internal migration: issues and measures. Jour of Statist. Society; 165(3): 435–464.
13. Kulkarni, M., & Pol, L. G. (1994). Migration expectancy revisited: Results for the 1970s, 1980s and 1990s. Population Research and Policy Review, 13(2), 195-202.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir